

Lorestan University

Cultural Nightlife and the Reconfiguration of Urban Spaces in the Shadow of Creative Industries in the Post-COVID Era: An Exploratory Analysis of Cultural Policymaking in Hamedan (Case Study: Bu-Ali Pedestrian Street)

Fatemeh Moradi¹ , Zohreh Roghnian²

1. PhD, Department of Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran.

Email: moradi.fhm@gmail.com

2. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Social Sciences, Farhangian University, Shahid Maqsoodi Campus, Hamedan, Iran. Email: roghnian@cfu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 28 August 2025

Received in revised form 30 November 2025

Accepted 07 December 2025

Available online 22 December 2025

Keywords:

Nighttime Economy,
Creative Industries,
Spatial Reconfiguration,
Cultural Policymaking,
Cluster Analysis

ABSTRACT

Objective: In the post-COVID era, urban nightlife has gained increasing attention as a platform for redefining social relations, improving quality of life, and strengthening the cultural economy. This study aims to examine the role of cultural nightlife and creative industries in the reconfiguration of urban spaces and to analyze citizens attitudes toward nighttime cultural policymaking in the Bu-Ali Pedestrian Street area of Hamedan.

Method: This study is applied in purpose and adopts an analytical exploratory approach. Data were collected through a researcher-developed questionnaire from 350 nighttime users of the space and were analyzed using hierarchical cluster analysis and non-parametric tests in SPSS and Jamovi software.

Results: The results indicate that respondents can be classified into five distinct attitudinal clusters regarding different dimensions of nightlife. Significant differences were observed among the clusters across all components. Clusters with more positive attitudes reported higher levels of perceived safety, spatial vitality, cultural participation, and place attachment.

Conclusion: The findings suggest that in the post-COVID context, cultural nightlife can function as an effective tool for the revitalization of public spaces, the reconstruction of social ties, and the enhancement of cultural resilience. Therefore, the reconfiguration of urban spaces should be reconsidered through participatory, creative, and data-driven approaches within the framework of nighttime cultural policymaking.

Cite this article: Moradi, F. & Roghnian, Z. (2026). Cultural Nightlife and the Reconfiguration of Urban Spaces in the Shadow of Creative Industries in the Post-COVID Era: An Exploratory Analysis of Cultural Policymaking in Hamedan (Case Study: Bu-Ali Pedestrian Street). *New Research in Islamic Humanities Studies*, 4 (8), 1-26. <https://doi.org/10.22034/api.2026.2088110.1716>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2088110.1716>

Publisher: Lorestan University.

Introduction

This introduction highlights the growing importance of urban nightlife in shaping urban life in the post-COVID era. Nightlife is increasingly recognized as a significant factor in enriching cultural and social life, attracting creative talent, fostering innovation, and enhancing urban attractiveness. It also plays an important role in stimulating urban economic dynamism and revitalizing public spaces. The COVID-19 pandemic further exposed the vulnerability of cultural and creative infrastructures, thereby emphasizing the need to reconsider nighttime cultural policymaking and to strengthen the role of arts and culture in the reconstruction of urban life. Despite its global significance, nightlife has not yet secured a stable position within urban planning in Iran. For instance, Bu-Ali Pedestrian Street in Hamedan, although recognized as a major tourist and historical axis during the daytime, lacks sufficient cultural vibrancy and active nightlife after dark. Accordingly, the present study examines the role of creative industries in the reconfiguration of urban spaces and analyzes citizens' attitudes toward cultural nightlife within the context of post-pandemic cultural policymaking. This study focuses on four key dimensions: cultural nightlife, creative industries, spatial reconfiguration, and cultural policymaking. The main objective is to identify meaningful attitudinal patterns through the analysis of citizens' perceptions using methods such as cluster analysis and non-parametric statistical tests. By doing so, the research seeks to reveal the capacities and challenges of nighttime cultural policymaking in middle-sized Iranian cities.

Ultimately, the study argues that the reconfiguration of urban spaces should not be understood merely as a physical transformation. Rather, it requires a cultural, social, and participatory approach that can strengthen place attachment, enhance social participation, and foster the development of the urban creative economy in the post-COVID era.

Method

This study is applied in purpose and adopts an analytical exploratory approach. Data were collected through a researcher-developed questionnaire from 350 nighttime users of the space and were analyzed using hierarchical cluster analysis and non-parametric tests in SPSS and Jamovi software.

Results

The results indicate that respondents can be classified into five distinct attitudinal clusters regarding different dimensions of nightlife. Significant differences were observed among the clusters across all components. Clusters with more positive attitudes reported higher levels of perceived safety, spatial vitality, cultural participation, and place attachment.

Conclusion

This study demonstrates that cultural nightlife and creative industries can play a significant role in the reconfiguration of urban spaces. The analysis of citizens' attitudes reveals the formation of five distinct clusters, each reflecting different experiences and

perceptions regarding safety, spatial vitality, cultural participation, and nighttime cultural policymaking. Clusters with more positive attitudes reported higher levels of perceived safety and place attachment, underscoring the importance of creative industries and cultural planning in enhancing the quality of public spaces. The findings also indicate that the post-COVID period has transformed patterns of spatial use and urban interactions, intensifying the need for flexible, participatory, and culturally oriented environments. Under such conditions, cultural nightlife can serve as a platform for revitalizing collective urban life, rebuilding social trust, and strengthening cultural resilience. Based on the cluster analysis of citizen attitudes, the study affirms the feasibility of developing localized and participatory nighttime cultural policies for mid-sized cities. Accordingly, nighttime policymaking should not be limited to physical development or tourism-oriented approaches; rather, it must be grounded in a nuanced understanding of citizens' lived experiences, creative capacities, and genuine participation. Finally, the study proposes a set of recommendations, including the establishment of a "Night Mayor" office, support for nighttime creative industries, redesigning public spaces to meet nighttime cultural needs, data-driven policymaking, post-crisis cultural event planning, intersectoral collaboration, and the creation of a monitoring system for evaluating nightlife quality. Collectively, these measures can contribute to more effective and dynamic cultural policymaking for urban nightlife in Iranian cities.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

شب‌زیستی فرهنگی و بازیگر بندی فضاهای شهری در سایه صنایع خلاق در دوران پسا کرونا: تحلیل اکتشافی سیاست‌گذاری فرهنگی در شهر همدان (مطالعه موردی: پیاده‌راه بوعلی)

فاطمه مرادی^۱، زهره روغنیان^۲ ✉

۱. دکتری، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: moradi.fhm@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید مقصودی، همدان، ایران. رایانامه: roghanian@cfu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی،	هدف: در دوران پسا کرونا، زیست شبانه شهری به‌عنوان بستری برای بازتعریف روابط اجتماعی، ارتقای کیفیت زندگی و تقویت اقتصاد فرهنگی اهمیت بیشتری یافته است. هدف این پژوهش بررسی نقش زیست شبانه فرهنگی و صنایع خلاق در بازیگر بندی فضاهای شهری و تحلیل نگرش شهروندان نسبت به سیاست‌گذاری فرهنگی شبانه در محدوده پیاده‌راه بوعلی شهر همدان است.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	روش پژوهش: این پژوهش کاربردی و از نوع تحلیلی-اکتشافی است. داده‌ها با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته از ۳۵۰ نفر از کاربران شبانه فضا جمع‌آوری شد و با بهره‌گیری از تحلیل خوشه‌ای سلسله‌مراتبی و آزمون‌های ناپارامتریک در نرم‌افزارهای SPSS و Jamovi تحلیل گردید.
کلیدواژه‌ها: زیست شبانه، صنایع خلاق، بازیگر بندی فضا، سیاست‌گذاری فرهنگی، تحلیل خوشه‌ای	یافته‌ها: نتایج نشان داد پاسخ‌دهندگان در قالب پنج خوشه نگرشی متمایز نسبت به ابعاد مختلف زیست شبانه قابل طبقه‌بندی هستند. میان خوشه‌ها در تمامی مؤلفه‌ها تفاوت معنادار مشاهده شد و خوشه‌هایی با نگرش مثبت‌تر، سطوح بالاتری از امنیت، پویایی فضایی، مشارکت فرهنگی و تعلق مکانی را تجربه کرده‌اند.
	نتیجه‌گیری: یافته‌ها نشان می‌دهد زیست شبانه فرهنگی در دوران پسا کرونا می‌تواند به‌عنوان ابزاری مؤثر در بازآفرینی فضاهای عمومی، تقویت پیوندهای اجتماعی و ارتقای تاب‌آوری فرهنگی عمل کند. از این رو، بازیگر بندی فضاهای شهری نیازمند رویکردی مشارکت‌محور، خلاقانه و داده‌محور در قالب سیاست‌گذاری فرهنگی شبانه است.

استناد: مرادی، فاطمه و روغنیان، زهره. (۱۴۰۴). شب‌زیستی فرهنگی و بازیگر بندی فضاهای شهری در سایه صنایع خلاق در دوران پسا کرونا: تحلیل اکتشافی سیاست‌گذاری فرهنگی در شهر همدان (مطالعه موردی: پیاده‌راه بوعلی). *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (۸)، ۴-۲۶.

<https://doi.org/10.22034/api.2026.2088110.1716>

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2088110.1716>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

مقدمه

زندگی شبانه همچون نوری در تاریکی، نقشی محوری در شکل دهی به چشم انداز شهری ایفا می کند و جزئی جدایی ناپذیر از توسعه پویای شهرها است. زیست شبانه نه تنها بافت فرهنگی و اجتماعی یک شهر را غنی تر می کند، بلکه ستون اساسی توسعه اقتصادی و طرح ریزی بین المللی آن را نیز تشکیل می دهد (Santiago-Iglesias et al, 2024a). از این روست که از پایان قرن گذشته، بسیاری از دولت های محلی شروع به ترویج زندگی شبانه به عنوان یکی از عوامل اصلی احیا مراکز شهری کرده اند (Santiago-Iglesias et al, 2024b). یک زندگی شبانه پر جنب و جوش، جذابیت یک شهر را برای کارگران ماهر و شرکت ها افزایش می دهد؛ از طرفی استعدادهای جوان و تحصیل کرده شهرهایی را ترجیح می دهند که تنوعی از زندگی شبانه را ارائه می دهند. شب همچنین فضایی برای خرده فرهنگ ها، خلاقیت و نوآوری فراهم می کند که اغلب در طول روز جایی ندارند. از این رو؛ فرهنگ شبانه برای شهر به عنوان یک موجود زنده مهم است؛ این فرهنگ مکان های ملاقات و فضاهایی را برای برخوردهایی ایجاد می کند که انسجام اجتماعی را ارتقا می دهد (Staron, 2025). به بیان دیگر، چنانچه شهری تجربه غنی فرهنگی و تفریحی شبانه را ارائه دهد، گروه های خلاق بیشتر احتمال دارد که برای تجربه آن شهر تمایل نشان دهند. بنابراین، اجرای یک طرح جامع توسعه شهری شامل فعالیت های زندگی شبانه که برای گردشگری جذاب باشد، بسیار مهم است (Chenli, 2021). در دوران معاصر، مفهوم اقتصاد شبانه نیز به دلیل اهمیت درک شده آن به عنوان یک کاتالیزور برجسته برای احیای اقتصاد شهری، به ویژه بعد از همه گیری کووید-۱۹، توجه فزاینده ای را به خود جلب کرده است (Lin et al, 2022). چرا که این بحران نه تنها آسیب پذیری زیرساخت های فرهنگی و خلاق را نمایان ساخت (de Bernard et al., 2021)، بلکه ناپایداری معیشتی کارگران خلاق و شکنندگی نهادهای فرهنگی را نیز آشکار کرد. در عین حال، نقش تسهیل گر و ترمیم گر هنر و فرهنگ در بازسازی زندگی شهری بیش از پیش به چشم آمد (Gross et al., 2022). با آن که تجربه جهانی کرونا ضرورت توجه به زیست شبانه و بازآفرینی فرهنگی شهرها را پررنگ تر کرده است، اما این رویکرد هنوز جایگاه شایسته ای در برنامه ریزی شهری ایران نیافته است و در بسیاری از شهرها همچون همدان، برنامه ریزی فرهنگی برای زیست شبانه هنوز به طور نظام مند دنبال نشده است. پیاده راه بوعلی به عنوان یکی از اصلی ترین فضاهای عمومی شهر همدان، هرچند در طول روز به عنوان محوری گردشگری و تاریخی شناخته می شود، اما در شب فاقد پویایی فرهنگی و زیست شبانه فعال است. این فضا می تواند به بستری برای بازیگری زندگی شهری با تکیه بر صنایع خلاق بدل شود، مشروط بر آن که سیاست گذاری فرهنگی شبانه متناسب با نیازهای معاصر شهری و متأثر از تجربه جهانی پسا کرونا در آن پیاده سازی شود. از این رو؛ هدف پژوهش حاضر، تحلیل نگرش شهروندان نسبت به زیست شبانه فرهنگی و بررسی نقش صنایع خلاق در بازیگری فضاهای شهری در بستر سیاست گذاری فرهنگی پسا کرونا در شهر همدان (مطالعه موردی: پیاده راه بوعلی) است. این مقاله، با تکیه بر ادبیات نوظهور پیرامون زندگی شبانه و سیاست گذاری فرهنگی، و از خلال بررسی موردی پیاده راه بوعلی شهر همدان، می کوشد نگرش های شهروندان همدانی را نسبت به چهار مؤلفه کلیدی شب زیستی فرهنگی، صنایع خلاق، بازیگری فضا و سیاست گذاری فرهنگی را شناسایی و تحلیل کند. مسأله اصلی این پژوهش آن است که چگونه می توان از ظرفیت های فرهنگی و خلاق موجود در شهر، به ویژه در فضاهایی چون پیاده راه ها، برای بازیگری فضاهای شهری در ساعات شبانه بهره گرفت؛ آن هم در شرایطی که همه گیری کرونا الگوهای استفاده از فضا، تعامل اجتماعی و مصرف فرهنگی را دگرگون ساخته و ضرورت بازاندیشی در سیاست گذاری شهری و فرهنگی شبانه را برجسته کرده است. همچنین پژوهش در پی پاسخ به این پرسش کلیدی است که: آیا می توان بر مبنای تحلیل نگرش شهروندان، الگوهای معناداری برای سیاست گذاری فرهنگی شبانه در شهرهای میانی ایران طراحی کرد؟ ضرورت انجام این پژوهش در پاسخ به خلأ موجود در مطالعات میدانی درباره زیست شبانه در شهرها و نیاز به توسعه سیاست های فرهنگی مشارکت محور در دوران پسا کرونا است. پژوهش حاضر با بهره گیری از تحلیل خوشه ای سلسله مراتبی و آزمون های آماری غیرپارامتریک از جمله آزمون کروسکال-والیس و آزمون دوبه دوی DSCF، تلاش کرده است تا الگوهای متمایز نگرشی شهروندان را استخراج کرده و از این رهگذر، ظرفیت ها، موانع و شکاف های سیاست گذاری فرهنگی در زیست شبانه شهر همدان را نمایان سازد. نگاه این پژوهش به بازیگری فضاهای شهری،

نگاهی فراتر از تغییرات کالبدی صرف است و آن را در پیوند با احیای فرهنگی، بازآفرینی اجتماعی و نقش‌آفرینی شهروندان در فضاهای شبانه ارزیابی می‌کند؛ فرآیندی که در بستر سیاست‌گذاری فرهنگی هدفمند، می‌تواند به ارتقای حس تعلق، مشارکت اجتماعی و شکوفایی اقتصاد خلاق شهری در دوران پساکرونا منجر شود.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها، تحلیلی-اکتشافی است. جامعه آماری پژوهش را تمامی استفاده‌کنندگان از پیاده‌راه بوعلی شهر همدان در ساعات شبانه تشکیل می‌دهند. با توجه به گستردگی و نامعینی جامعه آماری، از روش نمونه‌گیری در دسترس استفاده شد و در مجموع، داده‌های حاصل از ۳۵۰ پرسشنامه معتبر مورد تحلیل قرار گرفت. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته بود که با الهام از ادبیات نظری و مطالعات پیشین طراحی شد. به منظور بررسی روایی پرسشنامه از نظرات خبرگان استفاده شد تا اطمینان حاصل شود که سوالات مرتبط و جامع موضوعات سیاست‌گذاری فرهنگی را پوشش می‌دهند. پایایی پرسشنامه نیز با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ محاسبه گردید که نتایج آن در جدول (۱) آمده است. همانطور که مشاهده می‌شود، ضریب آلفا کرونباخ برای هر یک از متغیرهای پژوهش بالاتر از ۰.۷ بوده که نشان دهنده پایایی مطلوب ابزار است. برای تحلیل داده‌ها، در مرحله نخست از تحلیل خوشه‌ای سلسله‌مراتبی^۱ با روش پیوند وارد استفاده شد تا الگوهای پنهان در نگرش پاسخ‌دهندگان نسبت به مؤلفه‌های پژوهش شناسایی شود. تعیین تعداد خوشه‌های بهینه با بررسی دندوگرام^۲ و فاصله‌های بین خوشه‌ای صورت گرفت و در نهایت، پنج خوشه متمایز استخراج گردید. در مرحله دوم، جهت بررسی تفاوت معنادار بین خوشه‌ها در هر یک از مؤلفه‌ها، از آزمون ناپارامتری کروسکال والیس^۳ استفاده شد. همچنین برای مقایسه دوتایی میان خوشه‌ها در صورت معناداری آزمون، از آزمون DSCF^۴ بهره گرفته شد. کلیه تحلیل‌های آماری با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS (نسخه ۲۶) و Jamovi (نسخه ۲.۵) انجام شد. بهره‌گیری از ترکیب این دو نرم‌افزار، امکان تحلیل دقیق‌تر و اعتباربخشی به یافته‌ها را فراهم ساخت. این رویکرد تحلیلی، امکان شناسایی تیپ‌های مختلف در میان شهروندان و تحلیل شکاف میان وضعیت موجود و وضعیت مطلوب در زمینه زیست شبانه و سیاست‌گذاری فرهنگی را فراهم نمود.

جدول ۱. ضریب آلفای کرونباخ متغیرهای پژوهش (منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

متغیر	تعداد گویه	آلفای کرونباخ
شب‌زیستی فرهنگی	۹	۰.۸۴۲
صنایع خلاق	۷	۰.۷۰۲
بازیگر بندی فضا	۷	۰.۷۹۶
سیاست‌گذاری فرهنگی	۶	۰.۷۵۵

پیشینه پژوهش

کتاب «شهرها پس از تاریکی: مناظر شهری شبانه و سیاست‌های شب» به قلم نوکسون و همکاران (۲۰۲۰)، به بررسی چندوجهی پدیده شب‌زیستی در شهرهای معاصر می‌پردازد. این مجموعه پژوهش‌ها به صورت تحلیل تطبیقی و مطالعات موردی شهرهای مختلف، با تمرکز بر جنبه‌های اقتصادی، فرهنگی و سیاسی زندگی شهری در ساعات شب، نقش صنایع خلاق فرهنگی و اقتصاد شبانه در بازیگر بندی فضاهای شهری، به معنای تغییر و تنظیم دوباره نحوه استفاده، طراحی و عملکرد فضا را برجسته می‌کند. نویسندگان ضمن ارائه مطالعات موردی از شهرهای مختلف جهان، اهمیت سیاست‌گذاری دقیق برای توسعه شهر ۲۴ ساعته را خاطر نشان کرده و تأکید دارند که این توسعه باید تعادل میان امنیت، عدالت اجتماعی و ارتقای کیفیت زندگی را حفظ کند. همچنین، این کتاب به نقش اقتصاد فرهنگی شبانه در تقویت هویت شهری، تعاملات اجتماعی و فرصت‌های نوآورانه اشاره می‌کند که به ویژه در دوران پساکرونا اهمیت یافته است. جاستین لوییز (۲۰۲۴)، در فصل اول کتاب خود با عنوان "دستنامه اقتصاد خلاق"، به دنبال تبیین ابعاد سه‌گانه ارزش‌آفرینی صنایع خلاق شامل است. نویسنده در این فصل که تحت عنوان "ارزش فرهنگی، اقتصادی

و اجتماعی صنایع خلاق" منتشر شده است، ابتدا به ارائه چارچوبی مفهومی و تحلیلی برای درک جایگاه این صنایع در اقتصاد معاصر می‌پردازد و با اتکا بر تحلیل مفهومی مبتنی بر داده‌های پروژه خوشه‌های خلاق در بریتانیا، نشان می‌دهد که صنایع خلاق فراتر از تولید اقتصادی صرف، نقشی کلیدی در ارتقاء سرمایه اجتماعی، تنوع فرهنگی و نوآوری نمادین ایفا می‌کنند. در این تحلیل، مدل‌های تحقیق، توسعه و نوآوری (R, D & I) و سیاست‌های خوشه‌سازی خلاق، به‌عنوان راهکارهایی مؤثر برای تقویت ظرفیت‌های منطقه‌ای در این حوزه معرفی شده‌اند. نویسنده در نهایت بر لزوم بازنگری در سیاست‌گذاری فرهنگی و پشتیبانی نهادی برای بالفعل‌سازی پتانسیل صنایع خلاق تأکید می‌کند. در فصل هفدهم کتاب «هاب‌های خلاق و اقتصاد شبانه: همگرایی یا واگرایی؟»، نویسندگان به بررسی رابطه میان مراکز خلاق و اقتصاد شبانه، که بخشی مهم از سیاست زیست شبانه در شهرهاست، می‌پردازند. هدف اصلی این فصل تحلیل این است که آیا این دو پدیده در مسیر همگرایی عمل می‌کنند و باعث احیای فرهنگی و فضایی شهر می‌شوند، یا اینکه واگرایی دارند و ممکن است موجب تمرکز نامتوازن، نابرابری فضایی و گسست اجتماعی شوند. در این مطالعه‌ی تطبیقی کیفی با رویکرد فضا محور، نویسندگان با مطالعه نمونه‌های مختلف شهری نشان می‌دهند که مراکز خلاق که فضاهای مشترک تولید و ابتکارات فرهنگی هستند، می‌توانند به عنوان مراکز فعالیت‌های شبانه عمل کنند. با این حال، برای جلوگیری از پیامدهای منفی مانند افزایش هزینه‌ها، جابه‌جایی جمعیتی و کاهش دسترسی فرهنگی، نیازمند سیاست‌گذاری هوشمند، تنظیم مقررات مناسب و مشارکت اجتماعی است. چراکه این مراکز در شهرهای و حتی محلات مختلف، ویژگی‌ها و پیامدهای متفاوتی دارند که باید در تحلیل‌ها مدنظر قرار گیرد. در نهایت، نویسندگان نتیجه می‌گیرند که تحقق همگرایی میان هاب‌های خلاق و اقتصاد شبانه مستلزم طراحی برنامه‌های شهری هوشمند، حمایت نهادی و همکاری میان بخش‌های مختلف است. پژوهش "راهکارهای مؤثر در خلق و تقویت فضاهای ۲۴ ساعته (نمونه موردی: خیابان ستارخان تهران) به قلم کرمی و رضایی راد (۱۳۹۷)، مطالعه‌ای توصیفی-تحلیلی با رویکرد ترکیبی و ارزیابی میدانی، با هدف فراهم‌سازی راهکارهای طراحی شهری منطبق با فرهنگ ایرانی-اسلامی است که ۱۳ اصل کلیدی طراحی کالبد شهری اثرگذار بر عملکرد فضاهای شبانه ۲۴ ساعته را شناسایی کردند. این ابعاد شامل ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و گردشگری است. در این مطالعه، اصل حضورپذیری در فضاهای شهری بالاترین امتیاز را کسب کرده است و اصول مهم دیگر شامل تنوع فعالیت‌های فرهنگی، توسعه کسب‌وکارهای خرد، افزایش ساعات کاری، ایجاد پیاده‌راه‌ها و مراکز خرید شبانه می‌شود. در نهایت، پژوهش تأکید می‌کند که این اصول نه تنها به احیاء فضاهای شبانه مرده کمک می‌کند، بلکه با کاهش سرعت شهری و ایجاد فضایی برای تعامل اجتماعی و آرامش، کیفیت زیست شهری را بهبود می‌بخشد. همچنین در مقاله‌ای با عنوان «الگوی فضایی و عوامل مؤثر بر اقتصاد شبانه چین با استفاده از داده‌های POL و سنجش از دور» به نگرش یان و همکاران (۲۰۲۴)، پژوهشگران به بررسی نحوه توزیع مکانی فعالیت‌های اقتصاد شبانه در شهرهای چین پرداختند. این مطالعه کمی با بهره‌گیری از داده‌های نقاط نورانی شب و تصاویر ماهواره‌ای سنجش از دور، توانست الگوهای فضایی فعالیت‌های شبانه را شناسایی کند و عوامل مؤثر بر گسترش آن‌ها را تحلیل نماید. نتایج نشان داد اقتصاد شبانه در چین به صورت نواحی متمرکز و پراکنده دیده می‌شود و عواملی مانند تراکم جمعیت، توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل و سیاست‌های شهری تأثیر بسزایی در رونق این بخش دارند. استفاده از این روش داده‌محور امکان پایش دقیق و به‌روزرسانی مداوم اقتصاد شبانه را فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که توسعه اقتصاد شبانه با افزایش فعالیت‌های فرهنگی، تفریحی و خدماتی در فضاهای شهری همراه است که می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی شهری کمک کند.

مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که شب‌زیستی فرهنگی و اقتصاد شبانه با هم‌افزایی، موجب بازپیکربندی فضاهای شهری و ارتقای کیفیت زندگی می‌شوند. این فرایند نیازمند سیاست‌گذاری متوازن با توجه به عدالت اجتماعی، امنیت و مشارکت مردمی است. صنایع خلاق فرهنگی نقش کلیدی در ایجاد فضاهای خلاق شبانه دارند، اما در غیاب مدیریت هوشمند، ممکن است نابرابری فضایی و جابه‌جایی جمعیتی رخ دهد. فناوری‌های داده‌محور نیز ابزار مؤثری برای تحلیل الگوهای شبانه و بهبود سیاست‌های شهری فراهم کرده‌اند. در نهایت، ترکیب این عوامل فرهنگی، اقتصادی و فضایی به بازپیکربندی فضاهای شهری منجر می‌شود که می‌تواند شرایط مطلوب‌تری برای زندگی شبانه و تعامل اجتماعی به ویژه در دوران پسا کرونا ایجاد کند.

مبانی نظری پژوهش

مفهوم شهر ۲۴ ساعته: شب‌زیستی فرهنگی

مفهوم «شهر ۲۴ ساعته» به محیط شهری اشاره دارد که به صورت ۲۴ ساعته فعال، فراگیر و مقاوم طراحی شده است. شهرهایی که نه تنها در ساعات روز، بلکه در طول شب نیز خدمات، فضا و زیرساخت دارند. این مفهوم فراتر از گسترش ساعات کاری است و شامل برنامه‌ریزی شهری استراتژیکی می‌شود که با تغییرات اجتماعی و فناوری هم‌راستا باشد؛ به‌ویژه با تأمین دسترسی برابر برای کارگران شیفت شب، دانشجویان و گروه‌های حاشیه‌ای. چنین رویکردی منجر به افزایش رونق اقتصادی، امنیت در سطح شبانه و تحقق عدالت فضایی می‌شود (Word Economic Forum, 2024). مطالعات زندگی شبانه، سابقه‌ای بیش از چهار دهه دارد. اولین مطالعات در مورد شب در دوران معاصر ما به عصر شهرهای صنعتی برمی‌گردد، زمانی که برخی از روزنامه‌نگاران، نویسندگان و مسافران، چشم‌انداز شبانه‌ی شهرهای مهم و پر جنب‌وجوش غربی را به تصویر کشیدند. از دهه‌ی ۱۹۳۰ و پس از آن، تعداد کمی از مورخان و جامعه‌شناسان شروع به توجه به نقش زندگی شبانه در رابطه با بازتولید جوامع شهری مدرن کردند. این محققان، زندگی شبانه را به عنوان موضوعی برای تحلیل علمی به رسمیت شناختند (Shaw, 1931). در نخستین تلاش‌ها برای صورت‌بندی نظری پدیده زیست شبانه در شهرها، هیث (۱۹۹۷)، مفهوم «شهر ۲۴ ساعته» را به عنوان الگویی برای ارتقای حیات شبانه، عدالت فضایی و کاهش انزوای اجتماعی در ساعات غیرمعارف مطرح کرد. او معتقد بود گسترش فعالیت‌های شبانه در فضاهای عمومی می‌تواند به افزایش امنیت شهری، پویایی اقتصادی و حضور برابر گروه‌های مختلف اجتماعی در شب بینجامد. این نگاه، نقطه عزیمت مهمی برای شکل‌گیری ادبیات «شهر شبانه» و رویکردهای سیاست‌گذاری در راستای تداوم‌پذیری حیات شهری در شب محسوب می‌شود (Heath, 1997). هیث معتقد بود که یکی از مهم‌ترین مشکلاتی که شهرها در اواخر قرن بیستم با آن مواجه بودند، روش استفاده مردم از مرکز شهر بود. علاوه بر این، زمان شرکت مردم فعالیت‌هایی که مرکز شهر ارائه می‌داد نیز از دیگر مشکلات بود (قلعه‌نویی و طباطبایی، ۱۳۹۹). با گذر زمان، این ایده به شکلی گسترده‌تر در قالب مفاهیمی چون زیست شبانه فرهنگی، اقتصاد شبانه و سیاست‌گذاری فرهنگی شبانه بازتعریف شد و به‌ویژه در سال‌های اخیر، در واکنش به بحران‌های جهانی مانند همه‌گیری کرونا، بار دیگر به کانون توجه نظریه‌پردازان و سیاست‌گذاران شهری بازگشت. رویکرد شهرسازی ۲۴ ساعته، مفهوم سنتی شهری که عمدتاً بر فعالیت‌های روزانه متمرکز است را به چالش کشید و نیازها و سبک‌های زندگی متنوع ساکنان و بازدیدکنندگان، از جمله کسانی که در ساعات غیرسنتی کار می‌کنند یا در فعالیت‌های شبانه مشارکت دارند را به رسمیت شناخت (Holmes, 2007). آندره نوفر یکی از پژوهشگران برجسته در حوزه شب‌زیستی فرهنگی است که تأثیر بسزایی در ادبیات این مفهوم داشته است. نوفر و همکارانش (۲۰۲۳)، زیست شبانه را مجموعه‌ای از فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و تفریحی می‌دانند که در بازه زمانی بعد از غروب آفتاب تا بامداد در فضاهای شهری رخ می‌دهند (Nofre et al, 2023). این تعریف به دو عنصر کلیدی شامل ریتم شبانه شهر و جایگاه فعالیت‌ها در فضاهای عمومی اشاره می‌کند. نوفر در مقاله‌ای دیگر مجدد تأکید می‌کند که شهر ۲۴ ساعته صرفاً به معنای کارکرد اقتصادی نیست، بلکه شامل حق شب برای اقشار مختلف شهری، به‌ویژه گروه‌های جوان، خلاق و اقلیت‌ها است (Nofre et al, 2020). نوفر (۲۰۱۷)، همچنین در تعریف شهر شبانه، شهر را به مثابه فضایی برای مقاومت، تنوع فرهنگی و بازآفرینی شهری تحلیل می‌کند. در نظر او، زیست شبانه امکان تلاقی و تعامل میان فرهنگ‌های مختلف را فراهم می‌کند (Nofre, 2017). از تعاریف مطرح دیگر می‌توان به تعریف ارائه شده توسط روبرت و الدریج (۲۰۰۹)، اشاره کرد. به اعتقاد آنها، شهر ۲۴ ساعته به شهری اطلاق می‌شود که خدمات، فعالیت‌ها و زیرساخت‌های آن برای طیف گسترده‌ای از جمعیت، در تمام طول شبانه روز فعال و قابل دسترسی است. آنها اضافه می‌کنند که این مفهوم در پاسخ به تغییر الگوی مصرف، کار و زندگی در جوامع شهری پدید آمده است (Roberts & Eldrige, 2009). در واقع، شب شهری در سراسر جهان طیف شگفت‌انگیزی را از ابعاد ملموس و ناملموس ارائه می‌دهد. از یک سو، بُعد اقتصادی «شهر شبانه» اهمیت غیرقابل انکاری، به ویژه در شهرهای بزرگ دارد

(Zmyslony & Pawlusinski, 2020) و به طور همزمان، شهر شبانه شبکه‌ای مترکم از اقتصادهای غیررسمی را ارائه می‌دهد که رابطه متقابل وجود و وابستگی به اقتصادهای رسمی و همچنین محیط نظارتی رسمی شهر شبانه دارند (Charman & Govender, 2020). البته باید توجه داشت که به موازات چنین تجمع گسترده‌ای از فعالیت‌های شبانه، شهرها نیازمند یک ساختار حکمرانی چندگانه و گسترده برای مدیریت طیف وسیعی از چالش‌ها و درگیری‌ها مانند چالش‌هایی ناشی از تضاد منافع میان نیازهای کارگران، ساکنان، دولت محلی و کسب‌وکارها هستند (Acuto et al., 2022). زندگی شبانه شهری از اهمیت جامعه‌شناختی نیز برخوردار است. زندگی شبانه در مورد ملاقات با دیگران، ایجاد هویت و تفریح است و همچنین جستجوی معاشرت بین فرهنگی را افزایش می‌دهد. از این روست که ادعا می‌شود اقتصاد زندگی شبانه مزایای اجتماعی زیادی را ارائه می‌دهد، به عنوان مثال از طریق مشارکت دموکراتیک، سرمایه اجتماعی پیوند دهنده را غنی‌تر می‌سازد. در واقع زندگی شبانه شهری این پتانسیل را دارد که به مردم اجازه دهد سبک زندگی معنادار و هویت جدیدی را از طریق تجربیات اجتماعی جدید کشف کنند. علیرغم مزایای اجتماعی بالقوه زندگی شبانه شهری، نگرانی فزاینده‌ای در مورد طرد اجتماعی گروه‌های اجتماعی خاص در زندگی شبانه شهری نیز وجود دارد. تحقیقات در مورد طرد اجتماعی در زندگی شبانه شهری، عمدتاً بر تفاوت‌های مکانی-زمانی طبقه متمرکز بوده است. همچنین، نابرابری‌های جنسیتی و سایر وضعیت‌های اجتماعی نیز برجسته شده‌اند (Jiang & Fu, 2024). بنابراین هم‌زمان با گسترش ادبیات اقتصاد شبانه، توجه به ابعاد فرهنگی- فضایی آن نیز افزایش یافته است. در این بین، الگوهای فضایی و عناصر معماری، مانند نورپردازی و طراحی بیرونی، برای ایجاد یک فضای فرهنگی و تقویت اجتماعی نقش کلیدی ایفا می‌کنند (Bristow & Jenkins, 2020). در همین حال، رابطه‌ای دوسویه میان فعالیت‌های اجتماعی و کالبد شهری در شب وجود دارد که به تولید مجدد چشم‌انداز شهری شبانه منجر می‌شود (Chen et al, 2019). بدین ترتیب، مناطق زندگی شبانه شهری که بستر فعالیت‌های روزمره شبانه هستند، به مکان‌هایی فرهنگی تبدیل می‌شوند. بنابراین؛ تکامل چشم‌انداز زندگی شبانه شهری ذاتاً منعکس‌کننده فرهنگ بومی و تا حدودی احساسات استفاده‌کنندگان از آن است و از این طریق بر سرزندگی شهر تأکید می‌کند (Liu et al, 2023). از این رو؛ درک بیشتر چشم‌انداز زندگی شبانه شهری و بازپیکربندی فضاهای مرتبط با آن ضرورتی انکارناپذیر در تحلیل‌های شهرهای معاصر به شمار می‌رود.

صنایع خلاق و شهر ۲۴ ساعته: از اقتصاد فرهنگی تا بازیگر بندی فضا

صنایع خلاق از پویاترین حوزه‌های اقتصادی در جهان به شمار می‌رود. این بخش نه تنها فرصت‌هایی برای بروز خلاقیت فردی و شکوفایی استعدادها فراهم می‌سازد، بلکه به عنوان محرکی برای نوآوری، باید نقشی محوری در مسیر توسعه پایدار کشورها داشته باشد. صنایع خلاق، شامل شاخه‌های سودآور متعدد، مانند مد، طراحی یا تبلیغات، نقش مهمی در فرهنگ‌سازی نیز ایفا می‌کنند؛ از جمله نشر، صنعت موسیقی، سرگرمی، هنرهای نمایشی و تجسمی، هنرهای زیبا و میراثی، صنایع دستی، مرمت آثار هنری و همچنین معماری و طراحی داخلی (Pieczara, 2019). یونسکو تخمین می‌زند که صنایع فرهنگی و خلاق ۶.۲ درصد از اشتغال جهانی را تشکیل می‌دهند (UNESCO, 2022). اصطلاح صنایع خلاق حدود بیست سال پیش برای اشاره به فعالیت‌های فرهنگی خاصی مورد استفاده قرار گرفت که برخی از آنها بسیار تاریخی و باستانی هستند و برخی دیگر تنها با توسعه فناوری‌های دیجیتال ظاهر شدند. امروزه، صنعت خلاق حتی از بخش فرهنگی هم فراتر رفته و توسط محققان به عنوان صنعتی مرتبط با نوآوری در تمام بخش‌های اقتصادی درک می‌شود (Havryliuk & Muratova, 2022). این اقتصاد خلاق مشاغلی ایجاد می‌کند که ماشین‌ها و فناوری نمی‌توانند جایگزین آنها شوند، زیرا به خلاقیت و هوش هیجانی انسان وابسته هستند. صنعت خلاق اکنون ابزاری برای نوآوری است و می‌تواند در بسیاری از بخش‌های دیگر پیاده‌سازی شود و با آنها هم‌افزایی ایجاد کند (Pererva, 2021). این صنایع، علاوه بر نقش مؤثر خود در رشد و تقویت حرفه‌ها و حوزه‌هایی مانند تبلیغات، گردشگری، طراحی و رسانه، به تدریج سبک‌های کاری و مهارت‌های خلاقانه‌ای را توسعه داده‌اند که اکنون شواهدی وجود دارد مبنی بر اینکه این شیوه‌های نوآورانه، در حال تأثیرگذاری بر سایر بخش‌های اقتصاد

نیز هستند. برای مثال، در گزارش سازمان همکاری و توسعه اقتصادی آمده است که حدود ۴۰ درصد از متخصصان خلاق در صناعی خارج از بخش فرهنگی-خلاق مشغول به کارند و از این طریق، نوآوری، طراحی و خلاقیت را به سایر بخش‌ها نیز منتقل می‌کنند (OECD, 2022). این دیدگاه در گزارش‌های دیگر نیز تأیید شده است و نشان می‌دهد که صنایع خلاق، نه تنها در توسعه اقتصادی، بلکه در بازآفرینی شیوه‌های کاری در سراسر اقتصاد نقشی کلیدی ایفا می‌کنند (OECD, 2021; UNESCO & World Bank, 2021) که به شکل‌گیری مفهوم جدیدی به نام اقتصاد شبانه منجر شده‌اند. اقتصاد شبانه مربوط به بازه زمانی است که در آن اقتصاد روزانه متوقف شده و اقتصاد شبانه آغاز می‌شود که بین ساعت ۶ بعد از ظهر تا ۶ صبح است و توسط طیف وسیعی از ساکنان، مشاغل و ذینفعان کلیدی مورد استفاده قرار می‌گیرد که از جمله آنها می‌توان به کافه‌ها، باشگاه‌های شبانه، کارکنان صنایع خلاق، کارگران حمل و نقل عمومی، کارمندان بخش هتلداری و نیز افراد شاغل در بخش بهداشت، خدمات اجتماعی و امنیت شهری اشاره کرد (Sound Diplomacy and Seijas, 2018). تحول اقتصادی، تغییر جمعیتی و توسعه فناوری سه محرک اصلی هستند که ظهور اقتصاد ۲۴ ساعته را تقویت کردند. در این بین نقش توسعه فناوری از همه پررنگ‌تر است و اقتصاد جهان را به سمت یک اقتصاد شبانه‌روزی سوق داده است که در بسیاری از جوامع به یک موضوع مهم فرهنگی و اقتصادی تبدیل شده است (NDML, 2024). این صنایع وابسته به اقتصاد شبانه‌ی پرچرب‌وجوش، با ایجاد مجموعه‌ای متنوع از فعالیت‌های شبانه، تقویت تعامل اجتماعی و جذب حوزه‌های گوناگون فراتر از ساعات کاری معمول، نقش کلیدی در توسعه شهرهای «۲۴ ساعته» ایفا می‌کنند. آن‌ها با فراهم کردن فضاهایی برای فعالیت‌های فرهنگی، هنری و اجتماعی پس از تاریکی، بر پرورش جوامع خلاق و ایجاد محیطی شهری پویا و فراگیر تأثیرگذار هستند (Psarros, 2024)؛ همچنین گزارش‌های دیگری اشاره دارند که اقتصاد شبانه از طریق این اقدامات سبب افزایش انسجام اجتماعی و فراهم کردن زمینه‌های نوآوری در فضای شهری می‌شود (Gandy, 2025; MIPIM World City Nation Place, 2024). اقتصاد خلاق با وجود اینکه در میان کشورهایی است که بیشترین تأثیر منفی را از همه‌گیری کووید-۱۹ پذیرفته‌اند و در برابر چالش‌های محیطی که به سرعت در حال تغییر هستند، آسیب‌پذیر می‌باشند، محرک قابل توجهی برای رشد اقتصادی جهانی و منطقه‌ای است (OECD, 2021). به همین دلیل است که نقش اقتصاد فرهنگی روزه‌روز پررنگ‌تر می‌شود. اقتصاد فرهنگی حوزه‌ای است که رابط اقتصادی با محیط فرهنگی را ایجاد می‌کند (Korovnikova, 2016) و از طریق نهادهای فرهنگی از جمله موزه‌ها، تئاترها و سینماها با تجزیه و تحلیل فرصت‌های اقتصادی آنها و چگونگی کمک درآمد حاصل از این نهادها به اقتصاد شهر یا منطقه مورد نظر ارائه می‌شود (Wiśniewska, 2020). در چارچوب تحلیل اقتصاد فرهنگی، خلاقیت نه تنها به عنوان منشأ نوآوری، بلکه به مثابه یک نیروی ساختاری برای بازیگربندی نظام‌های اقتصادی، فرهنگی، فناورانه و اجتماعی شناخته می‌شود. این نوع اقتصاد، حاصل تعامل چندوجهی میان انواع خلاقیت از جمله خلاقیت علمی، فناورانه، فکری، کارآفرینانه، اقتصادی و فرهنگی است. خلاقیت فناورانه در مرکز شبکه قرار دارد و با پیوند زدن سایر ابعاد خلاقیت، بستری برای شکل‌گیری نوآوری‌های اقتصادی و فرهنگی فراهم می‌کند. به‌طور خاص، خلاقیت کارآفرینانه و فرهنگی به‌مثابه پیشران‌های اصلی در رشد صنایع خلاق، امکان شکل‌گیری فعالیت‌های اقتصادی نوین مبتنی بر هویت فرهنگی، فناوری و ایده‌های نوآورانه را فراهم می‌کنند (Skvarciany and Astike, 2021). این تعاملات پیچیده، موجب پویایی اقتصاد فرهنگی در فضاهای شهری می‌شوند و بستر لازم برای ظهور شهرهای ۲۴ ساعته و زیست شبانه فرهنگی را مهیا می‌کنند. اکنون این پرسش مطرح می‌شود که صنایع فرهنگی و خلاق گرایش به استقرار در چه نوع فضاهای شهری دارند؟ در اقتصاد خلاق، فضا به‌طور ویژه مورد تأکید قرار می‌گیرد، زیرا نه تنها نزدیکی را فراهم می‌کند که می‌تواند تماس‌های رو در رو و شبکه‌سازی را تقویت کند، که از طریق آن دانش مدون و ضمنی منتقل می‌شود، بلکه باعث ایجاد محیط‌های خلاق نیز می‌شود و به شکل‌گیری هویت، اعتبار، سبک زندگی و سرگرمی کمک می‌کند. بنابراین، خوشه‌های خلاق صرفاً مناطق صنعتی نیستند، بلکه میدان‌ها، مراکز یا گره‌های شلوغی هستند (He and Gebhardt, 2014). تحقیقات متمرکز بر خوشه‌های شهری صنایع خلاق نشان داده است که صنایع خلاق در مقایسه با صنایع سنتی‌تر، بیشتر تمایل دارند در محیط محلی خود جای بگیرند؛ این امر را می‌توان با ارزش‌های افزوده نمادین،

مکان محور یا فرهنگی صنایع خلاق توضیح داد که به راحتی در سایر زمینه‌ها و مکان‌ها قابل تکرار نیستند (Bajestani et al, 2022). مناطقی که این صنایع در آن متمرکز هستند، مجموعه‌ای از خدمات، تجربیات و امکانات رفاهی را فراهم می‌کنند که تعامل اجتماعی را تسهیل می‌کنند، مانند رستوران‌ها، کافه‌ها، پارک‌ها و میادین کوچک و همچنین امکانات فرهنگی مانند گالری‌ها، موزه‌ها و فضاهای نمایشگاهی (Gregory, 2016). ساختمان‌ها و سازه‌های جدید در آن مناطق، که با روحیه شهر خلاق سازگار شده‌اند، اغلب با بقایای کاربری‌های گذشته همچون ساختمان‌های صنعتی بزرگ که به آپارتمان‌های زیرشیروانی، کارگاه‌ها و استودیوها و مغازه‌های کوچک محلی که جای خود را به فضاهای تجاری جدید مطابق با سلیقه‌ها و خواسته‌های افراد خلاق و کارآفرینان می‌دهند، تغییر کاربری می‌دهند (Chen, 2025). از دیگر مزایای ملموس این محله‌ها می‌توان به وجود فضاهای تجاری محلی، وجود مراکز رشد یا فضاهای کار اشتراکی (Brown, 2017)، وجود زیرساخت‌های حمل و نقل یا وجود زیرساخت‌های اینترنتی و ارتباطی (Tao et al, 2019) اشاره کرد. صنایع فرهنگی همچنین در کنار فضاهای متنوع، متمایز، گاهی انعطاف‌پذیر و رابطه‌ای ظاهر می‌شوند که تبدلات مرتبط با خلاقیت را تسهیل، ترویج و حمایت می‌کنند (Madureira et al, 2024)؛ به‌ویژه مکان‌هایی که کارآفرینان و بازدیدکنندگان خلاق، آن‌ها را به عنوان نماینده فرهنگ، تصویر یا هویت خلاق، خدمات و محصولات خود را ارائه می‌دهند (Wijngaarden et al., 2019). مطالعاتی در مورد مراکز خلاق (Pratt, 2021) و اکوسیستم‌های خلاق (Virani, 2023) انجام شده است که بر چگونگی انتظار از این فضاها برای حمایت از توسعه این حس اجتماعی، با خدمات و امکاناتی که برای ایجاد جامعه و تعامل ایجاد شده‌اند، تأکید دارند. درست اینجاست که بحث "فضای سوم" یا "فضای کار اشتراکی" مطرح می‌شود. خدمات و امکانات «فضاهای سوم»، مراکز خلاق و فضاهای کار اشتراکی حول این مفهوم متمرکز شده‌اند که خود فضا باید از توسعه جنبه‌هایی مانند یادگیری، شبکه‌سازی، اشتراک دانش و روحیه اجتماعی پشتیبانی کند (Virani, 2019). منظور از فضاهای سوم، مناطقی انتقالی هستند که برابری و ارتباط اجتماعی بین مردم را ارتقا می‌دهند. این مکان‌ها به راحتی برای همه قابل دسترسی است و فضایی برای تعامل اجتماعی و تبادل فرهنگی فراهم می‌کند (Butler, 2024). در واقع فضاهای سوم، مانند کافه‌ها و فضاهای کار اشتراکی هستند که به عنوان مکان‌هایی برای مطالعه، کار، معاشرت یا صرفاً استراحت مورد استفاده قرار می‌گیرند (Almadina & Marcillia, 2023) که علاوه بر طبقات خلاق، به شدت مورد توجه و استفاده نسل Z قرار گرفته‌اند (Akbar Fisru et al, 2025). چراکه این فضاهای سوم انعطاف‌پذیری و راحتی را ارائه می‌دهند که با سبک زندگی پویای آنها همسو است (Henriksen & Tjora, 2018). علاوه بر این، نیروهای خلاق تمایل بیشتری دارند که در فضاهایی تجمع یابند که خیابان‌های پیاده‌پذیر، تنوع در کاربری زمین و نفوذپذیری بالایی دارند؛ ویژگی‌هایی که حس کنجکاوی و کشف را در فضای شهری تقویت می‌کنند (Chu et al., 2025). چنانچه پژوهش‌ها نشان می‌دهد محلات با قابلیت پیاده‌روی بهتر، تراکم بالاتری از مشاغل مرتبط با فرهنگ و هنر را در خود جای داده‌اند (Thompson & Goldsmith, 2017). فضاهای عمومی امن و دارای نورپردازی مناسب (Mateo, 2024)، از دیگر شاخص‌های مرتبط با فضای شهری ۲۴ است.

یافته‌های پژوهش

هدف اصلی این بخش شناسایی تفاوت‌های معنادار میان نگرش پاسخ‌گویان نسبت به مؤلفه‌های پژوهش و بر اساس خوشه‌های حاصل از تحلیل خوشه‌ای است. ابتدا خوشه‌بندی افراد بر اساس ویژگی‌های نگرشی انجام شد و سپس با استفاده از آزمون‌های آماری مناسب برای داده‌های غیر نرمال، تفاوت معنادار میان خوشه‌ها در هر یک از مؤلفه‌های پژوهش بررسی گردیده است. در جدول (۲)، گویه‌های مربوط به هر مؤلفه به همراه کدهای اختصاری ارائه شده است. این کدها در تحلیل‌های بعدی برای تسهیل ارجاع به هر گویه مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

جدول ۲. مؤلفه‌ها، گویه‌ها و نمادهای اختصاری مربوط به هر گویه.

حرف اختصاری	عنوان گویه	شماره	گروه	
Cultural Night- Time	CNL1	در ساعات شب در رویدادهای فرهنگی و هنری پیاده‌راه شرکت می‌کنم.	۱	شعبه فرهنگی
	CNL2	برنامه‌ها و فعالیت‌های شبانه این فضا متناسب با سلیقه من است.	۲	
	CNL3	به نظر من شب‌زیستی باعث افزایش نشاط اجتماعی می‌شود.	۳	
	CNL4	در شب احساس امنیت کافی برای حضور در فضای پیاده‌راه بوعلی را دارم.	۴	
	CNL5	روشنایی فضا در شب احساس امنیت و آرامش را در من تقویت می‌کند.	۵	
	CNL6	حضور هنرمندان و اجراهای شبانه فضای پیاده‌راه را سرزنده‌تر کرده است.	۶	
	CNL7	پیاده‌راه بوعلی فرصت خوبی برای معاشرت و گفت‌وگوهای شبانه فراهم کرده است.	۷	
	CNL8	گشت شبانه در این فضا باعث کاهش استرس روزانه من می‌شود.	۸	
	CNL9	تجربه‌های زیست شبانه در این پیاده‌راه حس تعلق مکانی من را افزایش می‌دهد.	۹	
Creative Industries	CI1	فروشگاه‌ها و کافه‌های شبانه در این پیاده‌راه ویژگی‌های نوآورانه و خلاقانه دارند.	۱	صنایع خلاق
	CI2	وجود اجراهای خیابانی یا غرفه‌های خلاق فرهنگی در شب برایم جذاب است.	۲	
	CI3	فعایات‌های شبانه فرصتی برای دیده شدن خلاقیت‌های جوانان است.	۳	
	CI4	فعالیت هنرمندان خیابانی و دستفروشان خلاق فضای شبانه را متنوع‌تر کرده است.	۴	
	CI5	نمایش آثار هنری در شب به حدی است که تجربه زیبایی‌شناسی پاده‌راه بوعلی را افزایش داده است.	۵	
	CI6	کارآفرینی فرهنگی در این فضا امکان‌پذیر و مشهود است.	۶	
	CI7	خلاقیت بصری در شب تأثیر زیادی در جذابیت فضا برای هنرمندان دارد.	۷	
Spatial Reconfiguration	SR1	فضای پیاده‌راه در شب کاربردی متفاوت با روز دارد.	۱	بازیگربنندی فضا
	SR2	امکانات رفاهی شبانه مانند نیمکت و روشنایی در پیاده‌راه تقویت شده است.	۲	
	SR3	این فضا در شب مناسب فعالیتهای خانوادگی و گروهی است.	۳	
	SR4	احساس می‌کنم در شب هویت تازه‌ای به فضا داده شده است.	۴	
	SR5	طراحی این فضا در شب فرصت تعامل اجتماعی را افزایش داده است.	۵	
	SR6	فضای شبانه در این مسیر به صورت منعطف و متنوع بازآفرینی شده است.	۶	
	SR7	طراحی پیاده‌راه به گونه‌ای است که در شب حس پویایی و سرزندگی ایجاد می‌شود.	۷	
Policy Making	PM1	توسعه فعالیت‌های فرهنگی شبانه باید از اولویت‌های مدیریت شهری باشد.	۱	سیاست‌گذاری فرهنگی
	PM2	احساس می‌کنم مسئولین به نیازهای شبانه شهروندان توجه دارند.	۲	
	PM3	نهادهای شهری از برنامه‌های فرهنگی شبانه به خوبی حمایت می‌کنند.	۳	
	PM4	حضور فعالیت‌های فرهنگی شبانه در پیاده‌راه بوعلی به صورت هدفمند برنامه‌ریزی شده است.	۴	
	PM5	امنیت شبانه در این فضا نتیجه سیاست‌گذاری مؤثر مدیریت شهری است.	۵	
	PM6	سیاست‌های فرهنگی در این فضا باعث مشارکت اجتماعی شده است.	۶	

الف: تحلیل خوشه‌ای سلسله‌مراتبی

مرحله نخست: آماده‌سازی داده‌ها برای تحلیل خوشه‌ای

پیش از اجرای تحلیل خوشه‌ای، داده‌های گردآوری شده از نظر میزان اعتبار و کامل بودن بررسی شدند. در جدول (۲)، تعداد داده‌های معتبر و داده‌های ناقص قابل مشاهده است. همانطور که مشخص است، داده‌های ناقص در حدی نبود که بر کیفیت تحلیل تأثیر بگذارد.

جدول ۳. وضعیت داده‌ها در تحلیل خوشه‌ای

موارد					
کل داده‌ها		داده‌های ناقص		داده‌های معتبر	
درصد حضور	تعداد نمونه	درصد حضور	تعداد نمونه	درصد حضور	تعداد نمونه
۱۰۰.۰	۳۵۰	۹.۱	۳۲	۹۰.۹	۳۱۸

مرحله دوم: تحلیل خوشه‌ای سلسله‌مراتبی

به منظور شناسایی الگوهای پنهان در داده‌ها، از تحلیل خوشه‌ای سلسله‌مراتبی با روش بین‌گروهی و فاصله اقلیدسی استفاده شد. هدف از این مرحله، گروه‌بندی پاسخ‌دهندگان براساس شباهت آنها در چهار مؤلفه پژوهش است. بررسی دندروگرام حاصل از تحلیل خوشه‌ای به روش Ward، چند برش عمده در مراحل نهایی تجمیع مشاهده شد که نشان‌دهنده فاصله زیاد میان گروه‌های ترکیب شده در آن مراحل است. برجسته‌ترین این پرش‌ها شامل موارد زیر بود: بین نمونه‌های (۲۶ و ۶۲)، (۹۷ و ۲۳۱)، (۱۱۴ و ۱۲۸) و (۲۳ و ۲۰۶). با در نظر گرفتن پرش‌های معنادار در مراحل پایانی و بررسی ساختار دندوگرام، پنج خوشه به عنوان تعداد بهینه تعیین شد.

مرحله سوم: تحلیل توصیفی گویه‌ها در هر خوشه

در این مرحله، به منظر درک بهتر ویژگی‌های هر خوشه، میانگین نمرات مربوط به گویه‌های چهار مؤلفه شب‌زیستی فرهنگی، صنایع خلاق، بازیگربندی فضا و سیاست‌گذاری فرهنگی به تفکیک خوشه‌ها محاسبه شد. این تحلیل توصیفی کمک می‌کند تا تمایزهای معنایی بین خوشه‌ها براساس الگوهای پاسخ‌دهی روشن شود. جدول (۴)، میانگین نمرات هر گویه در پنج خوشه را نمایش می‌دهد.

جدول ۴. میانگین و انحراف معیار گویه‌های پرسشنامه در خوشه‌های استخراج شده

Ward روش	خوشه ۱			خوشه ۲			خوشه ۳			خوشه ۴			خوشه ۵			مجموع		
	میانگین	تعداد	انحراف معیار	میانگین	تعداد	انحراف معیار	میانگین	تعداد	انحراف معیار	میانگین	تعداد	انحراف معیار	میانگین	تعداد	انحراف معیار	میانگین	تعداد	انحراف معیار
CN L ₁	۳.۰۶	۵۳	۰.۹۵	۲.۶۷	۹۸	۰.۸۱	۳.۴۲	۳۳	۱.۰۰	۳.۱۶	۵۷	۱.۱۳	۲.۲۵	۷۷	۰.۹۷	۲.۸۰	۳۱۸	۱.۰۳
CN L ₂	۳.۵۸	۵۳	۰.۸۲	۳.۷۷	۹۸	۰.۸۹	۴.۵۷	۳۳	۰.۵۰	۳.۹۶	۵۷	۰.۹۶	۲.۵۷	۷۷	۰.۹۵	۳.۵۷	۳۱۸	۱.۰۵
CN L ₃	۲.۷۳	۵۳	۰.۷۹	۱.۶۷	۹۸	۰.۵۷	۱.۹۱	۳۳	۱.۰۷	۳.۱۴	۵۷	۱.۱۰	۱.۳۹	۷۷	۰.۶۳	۲.۰۷	۳۱۸	۱.۰۴
CN L ₄	۳.۱۹	۵۳	۱.۰۴	۲.۱۷	۹۸	۰.۷۵	۲.۰۳	۳۳	۰.۹۸	۳.۵۱	۵۷	۰.۹۶	۱.۵۰	۷۷	۰.۶۲	۲.۵۱	۳۱۸	۱.۱۳
CN L ₅	۲.۸۱	۵۳	۰.۹۸	۲.۰۶	۹۸	۰.۶۷	۲.۱۹	۳۳	۰.۹۶	۳.۳۱	۵۷	۱.۰۸	۱.۳۵	۷۷	۰.۵۳	۲.۳۱	۳۱۸	۱.۰۷
CN L ₆	۲.۷۷	۵۳	۰.۷۷	۱.۷۷	۹۸	۰.۷۰	۱.۵۱	۳۳	۰.۶۲	۲.۹۸	۵۷	۱.۰۱	۱.۶۴	۷۷	۰.۷۴	۲.۱۰	۳۱۸	۰.۹۷
CN L ₇	۲.۵۷	۵۳	۰.۹۱	۲.۳۳	۹۸	۰.۸۵	۲.۸۸	۳۳	۰.۹۶	۳.۲۴	۵۷	۱.۳۵	۱.۷۸	۷۷	۰.۸۰	۲.۴۶	۳۱۸	۱.۰۸
CN L ₈	۲.۵۷	۵۳	۰.۷۷	۲.۵۷	۹۸	۰.۹۱	۳.۳۰	۳۳	۰.۵۸	۳.۲۳	۵۷	۱.۰۷	۱.۵۲	۷۷	۰.۶۰	۲.۵۱	۳۱۸	۱.۰۳
CN L ₉	۲.۷۳	۵۳	۰.۹۲	۱.۸۴	۹۸	۰.۶۸	۱.۶۱	۳۳	۰.۶۶	۳.۰۲	۵۷	۱.۰۰	۱.۶۴	۷۷	۰.۶۷	۲.۱۲	۳۱۸	۰.۹۶
CI ₁	۳.۲۴	۵۳	۰.۸۱	۳.۹۸	۹۸	۰.۸۱	۴.۷۹	۳۳	۰.۴۱	۴.۱۰	۵۷	۰.۸۲	۲.۴۳	۷۷	۰.۹۵	۳.۵۹	۳۱۸	۱.۱۲
CI ₂	۲.۳۶	۵۳	۰.۸۳	۲.۹۰	۹۸	۱.۱۴	۲.۹۷	۳۳	۱.۱۰	۳.۴۷	۵۷	۱.۱۸	۱.۷۳	۷۷	۰.۹۵	۲.۶۳	۳۱۸	۱.۱۷
CI ₃	۲.۸۵	۵۳	۰.۷۷	۱.۶۸	۹۸	۰.۵۷	۱.۶۴	۳۳	۰.۶۰	۳.۰۵	۵۷	۱.۱۶	۱.۴۸	۷۷	۰.۶۴	۲.۰۷	۳۱۸	۱.۰۰
CI ₄	۲.۷۲	۵۳	۰.۹۹	۲.۹۹	۹۸	۱.۰۰	۳.۹۷	۳۳	۱.۰۱	۳.۶۷	۵۷	۰.۹۳	۲.۲۵	۷۷	۰.۹۵	۲.۹۹	۳۱۸	۱.۱۳
CI ₅	۲.۹۴	۵۳	۰.۸۲	۳.۱۳	۹۸	۱.۰۳	۳.۷۰	۳۳	۱.۰۷	۳.۶۰	۵۷	۱.۱۰	۲.۵۱	۷۷	۰.۷۷	۳.۱۰	۳۱۸	۱.۰۴
CI ₆	۲.۸۷	۵۳	۰.۹۶	۲.۶۱	۹۸	۰.۹۶	۳.۵۴	۳۳	۰.۸۳	۳.۶۵	۵۷	۱.۱۲	۲.۱۲	۷۷	۰.۸۹	۲.۸۲	۳۱۸	۱.۱۱
CI ₇	۲.۷۲	۵۳	۰.۸۲	۱.۶۶	۹۸	۰.۵۷	۱.۸۸	۳۳	۰.۱۰	۳.۰۰	۵۷	۱.۱۲	۱.۳۸	۷۷	۰.۵۹	۲.۰۳	۳۱۸	۱.۰۰
SR ₁	۳.۲۴	۵۳	۰.۸۷	۳.۶۷	۹۸	۰.۹۲	۴.۵۱	۳۳	۰.۷۱	۳.۵۸	۵۷	۰.۹۸	۲.۳۱	۷۷	۰.۸۹	۳.۳۴	۳۱۸	۱.۱۱
SR ₂	۲.۰۲	۵۳	۰.۷۷	۲.۳۴	۹۸	۰.۸۰	۲.۷۳	۳۳	۰.۸۰	۳.۵۱	۵۷	۱.۱۰	۱.۳۳	۷۷	۰.۵۲	۲.۲۹	۳۱۸	۱.۰۸
SR ₃	۲.۸۷	۵۳	۰.۸۳	۲.۸۸	۹۸	۰.۸۳	۴.۰۶	۳۳	۰.۷۹	۴.۰۱	۵۷	۰.۷۹	۱.۹۱	۷۷	۰.۸۸	۲.۹۷	۳۱۸	۱.۱۳

۱.۱۵	۳۱۸	۲.۴۵	-۰.۵۴	۷۷	۱.۲۸	۱.۰۰	۵۷	۳.۵۶	۰.۹۸	۳۳	۳.۰۳	۰.۷۱	۹۸	۲.۱۰	۱.۰۳	۵۳	۳.۱۱	SR ₄
۱.۱۶	۳۱۸	۳.۴۱	-۰.۸۸	۷۷	۲.۲۷	۱.۰۳	۵۷	۳.۷۲	۰.۷۱	۳۳	۴.۵۴	۰.۹۲	۹۸	۳.۷۹	۰.۹۶	۵۳	۳.۳۴	SR ₅
۱.۰۷	۳۱۸	۲.۲۴	-۰.۵۰	۷۷	۱.۳۳	۱.۱۶	۵۷	۳.۴۰	۰.۹۷	۳۳	۲.۵۱	۰.۷۹	۹۸	۲.۲۸	۰.۸۴	۵۳	۲.۰۶	SR ₆
۱.۰۰	۳۱۸	۲.۰۹	-۰.۶۹	۷۷	۱.۶۰	۱.۵۱	۵۷	۳.۰۷	۰.۵۶	۳۳	۱.۴۲	۰.۶۵	۹۸	۱.۷۳	۰.۸۸	۵۳	۲.۸۱	SR ₇
۱.۱۹	۳۱۸	۳.۰۱	-۰.۹۷	۷۷	۲.۰۱	۱.۱۵	۵۷	۳.۶۸	۰.۸۳	۳۳	۳.۸۵	۰.۹۶	۹۸	۳.۱۵	۱.۱۰	۵۳	۲.۹۴	PM ₁
۱.۲۱	۳۱۸	۳.۴۷	-۰.۸۸	۷۷	۲.۱۴	۱.۰۱	۵۷	۴.۱۴	۰.۴۳	۳۳	۴.۷۶	۰.۸۶	۹۸	۳.۵۰	۰.۹۴	۵۳	۳.۸۱	PM ₂
۱.۲۷	۳۱۸	۳.۴۳	-۰.۹۸	۷۷	۲.۲۷	۱.۲۶	۵۷	۳.۹۱	۰.۷۵	۳۳	۴.۵۱	۱.۰۱	۹۸	۳.۶۸	۱.۲۰	۵۳	۳.۴۳	PM ₃
۱.۲۵	۳۱۸	۳.۳۰	-۱.۲۰	۷۷	۲.۲۵	۱.۱۳	۵۷	۳.۶۳	۰.۹۸	۳۳	۴.۳۰	۱.۰۵	۹۸	۳.۳۳	۱.۰۷	۵۳	۳.۶۸	PM ₄
۱.۲۰	۳۱۸	۲.۸۳	-۰.۷۱	۷۷	۱.۷۴	۱.۰۷	۵۷	۳.۴۴	۱.۰۳	۳۳	۴.۰۶	۱.۰۵	۹۸	۲.۸۶	۰.۹۹	۵۳	۲.۹۸	PM ₅
۱.۱۱	۳۱۸	۲.۹۳	-۱.۱۰	۷۷	۲.۲۷	۱.۰۳	۵۷	۳.۸۴	۰.۸۵	۳۳	۳.۶۴	۰.۸۶	۹۸	۲.۶۶	۰.۸۸	۵۳	۲.۹۶	PM ₆

جدول (۴)، مقایسه میانگین پاسخ‌ها به گویه‌های پژوهش را در میان پنج خوشه نهایی استخراج شده از تحلیل خوشه‌ای نمایش می‌دهد. براساس نتایج، میانگین پاسخ‌ها در گویه‌های مختلف بین خوشه‌ها تفاوت دارد و این نشان‌دهنده وجود گرایش‌ها و نگرش‌های متفاوت در میان گروه‌های شناسایی شده است. میانگین گویه‌ها در خوشه (۱) نشان می‌دهد که اعضای این خوشه نگرشی محتاطانه و متوسط نسبت به شب‌زیستی فرهنگی دارند. بالاترین میانگین‌ها به گویه‌های سیاست‌گذاری فرهنگی (PM₂, PM₃, PM₄) اختصاص دارد که نشان‌دهنده گرایش نسبی به پذیرش آن است، اما هنوز به مشارکت فعال یا اعتماد بالا نرسیده‌اند. شناخت آن‌ها از صنایع خلاق و بازیگر بندی فضا نیز پایه‌ای و محدود است. به‌طور کلی، این گروه در مرحله گذار از آگاهی به پذیرش قرار دارند و برای نقش‌آفرینی مؤثرتر در زیست‌شبانه، نیازمند تجربه‌های زیسته بیشتر و حمایت‌های ملموس‌تر هستند. اعضای خوشه ۲ نگرشی نسبتاً مثبت اما محتاطانه نسبت به زیست‌شبانه دارند. بالاترین میانگین مربوط به گویه‌ای از بُعد صنایع خلاق (CI₁:3.98) است که نشان‌دهنده آگاهی و پذیرش بیشتر نسبت به نقش آن در پویایی شبانه شهر است. همچنین گویه‌هایی از ابعاد شب‌زیستی فرهنگی و بازیگر بندی فضا (SR₅, SR₁, CLN₂) نیز در جایگاه بالاتری قرار دارند، که حاکی از درونی‌سازی تدریجی مفاهیم مربوط به تعامل اجتماعی و بازتعریف فضاهای عمومی در شب است. در مقابل، میانگین پایین‌تر گویه‌های سیاست‌گذاری فرهنگی، احتمال تردید یا آشنایی محدود با سیاست‌ها و برنامه‌های رسمی را مطرح می‌کند. این شکاف نشان می‌دهد که این گروه، در صورت حمایت نهادی و شفاف‌سازی سیاست‌ها، ظرفیت تبدیل شدن به مشارکت‌کنندگان فعال در مدیریت شبانه را دارند. خوشه (۳)، نمایانگر گروهی فعال، آگاه و همسو با سیاست‌گذاری فرهنگی شبانه است. میانگین گویه‌های این خوشه بالاتر از ۴ است که نشان‌دهنده نگرشی مثبت و مشارکتی نسبت به زیست‌شبانه، بازیگر بندی فضا و صنایع خلاق است. بیشترین توافق مربوط به گویه‌هایی چون نقش فروشگاه‌ها و کافه‌های خلاق (CI₁= 4.79)، توجه مسئولین به نیازهای شبانه شهروندان (PM₂= 4.76)، حمایت نهادهای شهری از برنامه‌های فرهنگی (PM₃= 4.51)، تناسب برنامه‌ها و فعالیت‌های شبانه با سلیقه استفاده‌کنندگان (CLN₂= 4.57) و طراحی فضا برای تعامل اجتماعی در شب (SR₅= 4.54) است. این گروه به‌روشنی ضرورت بهره‌گیری از ظرفیت‌های خلاق و مدیریت فرهنگی را برای ارتقاء زندگی شبانه شهری درک کرده‌اند.

اعضای خوشه (۴)، نگرشی مثبت و آینده‌نگر نسبت به ابعاد گوناگون زیست‌شبانه دارند. در بُعد شب‌زیستی فرهنگی، گویه‌های (CLN₂= 3.96) و (CLN₄= 3.51) نشان‌دهنده توجه به تنوع سلیقه‌ها و نقش امنیت هستند. در حوزه صنایع خلاق، میانگین‌های (CI₃= 3.67)، (CI₄= 3.60) و (CI₅= 3.65) بیانگر اهمیت خلاقیت، تنوع و زیبایی‌شناسی در فضای شبانه‌اند. این خوشه همچنین با میانگین بالای گویه‌های (SR₃= 4.01) و (SR₅= 3.72) باور دارد که بازیگر بندی فضاهای شهری نقش کلیدی در ارتقاء حیات شبانه دارد. در بُعد سیاست‌گذاری فرهنگی نیز گویه‌های (PM₂= 4.14)، (PM₃= 3.91) و (PM₆= 3.84)، حاکی از حمایت این گروه از رویکردهای تسهیل‌گر و مشارکت‌محور است. اعضای این خوشه می‌توانند به عنوان سرمایه اجتماعی بالقوه در فرآیند تصمیم‌گیری فرهنگی و شهری تلقی شوند. پاسخ‌دهندگان خوشه (۵)، در مجموع کمترین سطح توافق را با گویه‌های مرتبط با شب‌زیستی فرهنگی، صنایع خلاق، بازیگر بندی فضا و سیاست‌گذاری فرهنگی شبانه نشان داده‌اند. حتی بالاترین میانگین‌های مشاهده شده در این خوشه مانند (CLN₁:2.57) و (CI₅: 2.51)، نیز در محدوده پایین طیف لیکرت

باقی مانده‌اند. این داده‌ها حاکی از آن است که افراد این گروه، کمترین سطح تمایل، پذیرش یا درگیری ذهنی و تجربی را نسبت به ایده‌های شبزیستی فرهنگی و سیاست‌گذاری‌های مرتبط با آن داشته‌اند. این امر ممکن است ناشی از عوامل گوناگونی چون سبک زندگی زورمحور، بی‌اعتمادی به اثربخشی سیاست‌های فرهنگی یا ناآشنایی با کارکردهای صنایع خلاق باشد.

گویه CI₁ از بُعد صنایع خلاق در خوشه (۳) میانگین بسیار بالایی (۴.۷۹) دارد، در حالی که میانگین کل نمونه برای این گویه ۳.۵۹ است. این فاصله چشمگیر نشان‌دهنده باور قوی اعضای خوشه (۳) به نقش صنایع خلاق در حیات شبانه شهری و اهمیت آن در سیاست‌گذاری فرهنگی است. در مقابل، گویه CLN₃ در خوشه (۵) کمترین میانگین (۱.۳۹) را دارد، در حالی که میانگین کل آن ۲.۰۷ است؛ این میزان پایین، بیانگر ضعف آگاهی یا عدم پذیرش کارکردهای شبزیستی فرهنگی در این گروه است و بر لزوم سیاست‌های آگاهی‌بخش و تقویت زیرساخت‌های فرهنگی دلالت دارد.

از نظر جمعیت خوشه‌ها، خوشه (۲) با ۹۸ نفر بیشترین سهم را دارد و گرایش‌های آن در جامعه نمونه شایع‌تر است. خوشه (۳) با ۳۳ نفر کم‌جمعیت‌ترین خوشه است، اما بالاترین سطح رضایت و تأیید نسبت به سیاست‌گذاری فرهنگی و بازیگر بندی فضاها را دارد. خوشه‌های (۱) با ۵۳ نفر، (۴) با ۵۷ نفر و (۵) با ۷۷ نفر در موقعیت میانی قرار دارند و به ترتیب دارای گرایش‌های ضعیف‌تر، متوسط با تأکید پراکنده و سطح پایین پذیرش فرهنگی هستند.

مرحله چهارم: نام‌گذاری مفهومی خوشه‌ها

پنج خوشه استخراج‌شده از تحلیل داده‌ها، نمایانگر گرایش‌ها و سطح پذیرش متفاوت نسبت به زیست شبانه فرهنگی هستند: خوشه ۱: ملاحظه‌کاران با پذیرش محدود: این گروه با میانگین‌های نسبتاً پایین در تمامی ابعاد، تمایلاتی خفیف و سطح آگاهی محدود نسبت به زیست شبانه دارند. گویه‌های کلیدی آن‌ها به مشارکت محتاطانه در رویدادهای شبانه و توجه محدود به سیاست‌گذاری‌های مرتبط اشاره دارد.

خوشه ۲: حامیان میانه‌رو توسعه فرهنگی شبانه: اعضای این خوشه دارای میانگین‌های میانه و پذیرش نسبی در حوزه‌های صنایع خلاق، بازیگر بندی فضا و سیاست‌گذاری فرهنگی هستند. این گروه نمایانگر نگرشی نسبتاً فعال و رو به رشد در حمایت از زیست شبانه است.

خوشه ۳: پیش‌رانان تحول فرهنگی شبانه: با بالاترین میانگین‌ها در اغلب گویه‌ها، این گروه بیشترین میزان باور و حمایت از ابعاد زیست شبانه را نشان می‌دهد. اعضای این خوشه می‌توانند به‌عنوان کنشگران کلیدی و نیروی پیش‌برنده سیاست‌گذاری فرهنگی محسوب شوند.

خوشه ۴: پذیرندگان جامع‌نگر توسعه فرهنگی: این خوشه با پذیرش نسبتاً بالا در تمامی ابعاد، به‌ویژه در صنایع خلاق و بازیگر بندی فضا، نگرشی چندبُعدی و جامع نسبت به زیست شبانه دارد و دیدگاه‌های فرهنگی متنوع‌تری را نمایندگی می‌کند.

خوشه ۵: منفعلان زیست شبانه: با کمترین میانگین‌ها در بیشتر گویه‌ها، این گروه کمترین سطح پذیرش یا آگاهی نسبت به زیست شبانه فرهنگی دارد و نوعی بی‌تفاوتی یا عدم اولویت‌دادن به این مقوله در آن‌ها مشهود است.

ب: تحلیل اثر ۵ خوشه‌ها بر مؤلفه‌های پژوهش

پس از شناسایی و تحلیل ویژگی‌های هر یک از پنج خوشه به‌دست‌آمده از تحلیل خوشه‌ای، در این بخش تلاش می‌شود تا تفاوت معنادار نگرش‌های پاسخ‌گویان در هر خوشه نسبت به ابعاد مختلف زیست‌شبانه فرهنگی مورد بررسی قرار گیرد. به بیان دیگر، این تحلیل به دنبال پاسخ به این پرسش است که "آیا تعلق به یکی از خوشه‌های شناسایی شده، با تفاوت معنادار در نگرش نسبت به مؤلفه‌های زیست شبانه، صنایع خلاق، بازیگر بندی فضا و سیاست‌گذاری فرهنگی همراه است؟"

برای این منظور از آزمون‌های آماری مناسب تحلیل واریانس یک طرفه (One-Way ANOVA) و آزمون کروسکال والیس برای داده‌های ناپارامتریک بهره گرفته شد. این تحلیل به تبیین روشن‌تری از تفاوت‌های موجود میان گروه‌های مختلف کمک کرده و می‌تواند پایه‌ای برای سیاست‌گذاری فرهنگی متناسب با ویژگی‌های هر گروه فراهم سازد.

مرحله نخست: آزمون تفاوت معنادار بین خوشه‌ها با استفاده از آزمون کروسکال-والیس

به‌منظور بررسی تفاوت نگرش شرکت‌کنندگان در خوشه‌های مختلف نسبت به مؤلفه‌های پژوهش، از آزمون ناپارامتریک کروسکال-والیس استفاده شد. این آزمون امکان بررسی تفاوت معنادار میان چند گروه مستقل را براساس رتبه‌های داده‌ها فراهم می‌سازد. در جدول (۵)، میانگین رتبه هر خوشه در هر یک از مؤلفه‌های پژوهش ارائه شده است.

جدول ۵. مقایسه میانگین رتبه نگرش شرکت‌کنندگان نسبت به مؤلفه‌های چهارگانه پژوهش بر حسب خوشه‌های شناسایی شده

میانگین رتبه	تعداد نمونه هر خوشه	روش Ward		میانگین رتبه	تعداد نمونه هر خوشه	روش Ward	
		میانگین مؤلفه بازیگربندی فنا	میانگین مؤلفه سیاست‌گذاری فرهنگی			میانگین مؤلفه شب‌زیستی فرهنگی	میانگین مؤلفه صنایع خلاق
۱۶۸.۵۰	۵۳	خوشه ۱	میانگین مؤلفه بازیگربندی فنا	۲۱۹.۵۴	۵۳	خوشه ۱	میانگین مؤلفه شب‌زیستی فرهنگی
۱۵۴.۱۲	۹۸	خوشه ۲		۱۳۱.۷۹	۹۸	خوشه ۲	
۲۳۵.۳۸	۳۳	خوشه ۳		۲۰۶.۶۴	۳۳	خوشه ۳	
۲۶۹.۷۷	۵۷	خوشه ۴		۱۶۱.۶۸	۵۷	خوشه ۴	
۴۶.۰۱	۷۷	خوشه ۵		۵۷.۶۰	۷۷	خوشه ۵	
-	۳۱۸	مجموع		-	۳۱۸	مجموع	
۱۷۳.۶۹	۵۳	خوشه ۱	میانگین مؤلفه سیاست‌گذاری فرهنگی	۱۷۱.۰۷	۵۳	خوشه ۱	میانگین مؤلفه صنایع خلاق
۱۶۰.۱۸	۹۸	خوشه ۲		۱۵۱.۶۶	۹۸	خوشه ۲	
۲۷۷.۶۷	۳۳	خوشه ۳		۲۳۳.۶۷	۳۳	خوشه ۳	
۲۲۷.۸۲	۵۷	خوشه ۴		۲۶۴.۷۰	۵۷	خوشه ۴	
۴۷.۶۶	۷۷	خوشه ۵		۵۱.۸۲	۷۷	خوشه ۵	
-	۳۱۸	مجموع		-	۳۱۸	مجموع	

نتایج جدول (۵) نشان داد که الگوهای نگرشی متفاوتی میان خوشه‌ها وجود دارد. در مؤلفه شب‌زیستی فرهنگی، خوشه‌های (۱) و (۳) بالاترین میانگین رتبه را دارند که نشان‌دهنده نگرش مثبت‌تر آنها به فعالیت‌های فرهنگی شبانه است؛ درحالی‌که در خوشه (۵) پایین‌ترین رتبه را دارند. در مؤلفه صنایع خلاق نیز خوشه‌های (۳) و (۴) بیشترین میانگین رتبه را کسب کرده‌اند که بیانگر درک مثبت‌تر آنها نسبت به نقش صنایع خلاق در شهر است. این الگو در مؤلفه بازیگربندی فنا نیز دیده می‌شود؛ خوشه‌های (۳) و (۴) با اختلاف چشمگیری رتبه بالاتری دارند و خوشه (۵)، بار دیگر در پایین‌ترین جایگاه قرار گرفته است. در نهایت در مؤلفه سیاست‌گذاری فرهنگی نیز خوشه‌های (۳) و (۴) با میانگین رتبه نزدیک به هم، بالاترین سطح نگرش را نشان داده‌اند؛ در حالی‌که خوشه ۵ با فاصله بسیار زیادی، پایین‌ترین رتبه را دارد. این یافته‌ها حاکی از آن است که خوشه‌های (۳) و (۴) نسبت به سایر گروه‌ها، نگرش مثبت‌تری به تحولات فرهنگی و فضایی شهر دارند و وشه ۵ به طور کلی کمترین مشارکت یا پذیرش را نسبت به مؤلفه‌های مطالعه شده نشان می‌دهد.

نتایج آزمون ناپارامتریک Kruskal-Wallis (جدول ۵)، نشان داد که برای تمامی مؤلفه‌ها، تفاوت معناداری بین خوشه‌ها وجود دارد: شب‌زیستی فرهنگی ($x^2(4) = 205.79, p < 0.001$)، صنایع فرهنگی ($x^2(4) = 204.45, p < 0.001$)، بازیگربندی فنا ($x^2(4) = 233.47, p < 0.001$) و سیاست‌گذاری فرهنگی ($x^2(4) = 201.97, p < 0.001$). بنابراین، تعلق به هر یک از خوشه‌های شناسایی شده به طور معناداری با تفاوت در نگرش افراد نسبت به مؤلفه‌های مورد بررسی همراه است. در نتیجه برای بررسی دقیق‌تر تفاوت میان خوشه‌ها و شناسایی خوشه‌هایی که به طور معنادار با یکدیگر تفاوت دارند، اجرای آزمون‌های تعقیبی از جمله آزمون Dunn ضروری به نظر می‌رسد.

جدول ۶. تحلیل تفاوت معنادار خوشه‌ها در مؤلفه‌های چهارگانه پژوهش با استفاده از آزمون Kruskal- Wallis

میانگین مؤلفه‌ها	شب‌زیستی فرهنگی	صنایع خلاق	میانگین بازیگر بندی فضا	میانگین سیاست‌گذاری فرهنگی
آماره خی- دو (Chi- Square)	۲۰۵.۷۹۲	۲۰۴.۴۵۳	۲۲۳.۴۷۱	۲۰۱.۹۷۲
درجه آزادی (df)	۴	۴	۴	۴
سطح معناداری (Asymp. Sig.)	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰

مرحله دوم: بررسی تفاوت معنادار خوشه‌ها در هر مؤلفه

به منظور بررسی معناداری نگرش شرکت‌کنندگان در خوشه‌های پنج‌گانه نسبت به هر یک از مؤلفه‌های پژوهش، از آزمون غیر پارامتریک کروسکال- والیس استفاده شد. در ادامه برای مشخص کردن محل تفاوت‌ها میان خوشه‌ها، آزمون مقایسه دوجه‌دوی DSCF به کار گرفته شد.

جدول ۷. آزمون کروسکال- والیس برای تفاوت نگرش خوشه‌ها در مؤلفه‌های چهارگانه پژوهش

نام مؤلفه	خی- دو (χ^2)	درجه آزادی	سطح معناداری (p)	اندازه اثر (E^2)
شب‌زیستی فرهنگی	۲۰۶	۴	<۰.۰۰۱	۰.۶۴۹
صنایع خلاق	۲۰۴	۴	<۰.۰۰۱	۰.۶۴۵
بازیگر بندی فضا	۲۲۳	۴	<۰.۰۰۱	۰.۷۰۵
سیاست‌گذاری فرهنگی	۲۰۲	۴	<۰.۰۰۱	۰.۶۳۷

برای بررسی تفاوت نگرش خوشه‌های شناسایی‌شده در چهار مؤلفه اصلی پژوهش، از آزمون ناپارامتریک کروسکال- والیس استفاده شد. نتایج این آزمون (جدول ۶) نشان داد که در تمامی مؤلفه‌ها، تفاوت آماری معناداری بین خوشه‌ها وجود دارد ($p < 0.001$). به‌ویژه در مؤلفه‌های بازیگر بندی فضا ($\chi^2 = 223$) و زیست شبانه فرهنگی ($\chi^2 = 206$)، میزان تفاوت بیشتر بوده است. همچنین مقادیر اندازه اثر برای هر چهار مؤلفه (بین ۰.۶۳۷ تا ۰.۷۰۵) نشان‌دهنده تأثیر قوی و معنادار تمایزهای نگرشی بین خوشه‌ها در ابعاد مختلف زیست شبانه، صنایع خلاق و سیاست‌گذاری فرهنگی شبانه است. این نتایج نشان می‌دهد که هر خوشه دارای الگوی خاصی در درک و ارزیابی مؤلفه‌های فرهنگی- فضایی مورد بررسی بوده است.

به‌منظور بررسی دقیق‌تر تفاوت‌های معنادار میان خوشه‌های شناسایی‌شده، آزمون Dwass-Steel-Critchlow-Fligner (DSCF) به‌عنوان روش مقایسه دوتایی بین خوشه‌ها اجرا شد. نتایج این آزمون (جدول ۷)، نشان داد که در اکثر مؤلفه‌ها تفاوت معناداری بین خوشه‌ها وجود دارد، با این حال برخی جفت‌خوشه‌ها در مؤلفه‌هایی مانند زیست شبانه فرهنگی (خوشه‌های ۱ و ۳) و صنایع خلاق (خوشه‌های ۱ و ۲) تفاوت آماری معناداری نداشتند ($p > 0.05$). همچنین در برخی موارد مانند خوشه‌های (۳) و (۴)، تفاوت‌ها در سطح ضعیف معنادار گزارش شد ($p = 0.024$). مقادیر آماره W در آزمون، جهت تفاوت میانگین رتبه‌ها را نیز مشخص می‌کرد، اما تفسیر اصلی بر اساس سطح معناداری آماری انجام شد. این نتایج، وجود تفاوت‌های چشمگیر در نگرش نسبت به مؤلفه‌های کلیدی را تأیید کرده و مبنای تحلیل ویژگی‌های متمایز هر خوشه را فراهم می‌سازد.

جدول ۸. جدول مقایسه‌های زوجی بین خوشه‌ها براساس آزمون DSCF در مؤلفه‌های شب‌زیستی فرهنگی و صنایع خلاق

مؤلفه صنایع خلاق				مؤلفه شب‌زیستی فرهنگی			
سطح معناداری (P)	مقدار W آزمون	گروه دوم خوشه‌ها	گروه اول خوشه‌ها	سطح معناداری (P)	مقدار W آزمون	گروه دوم خوشه‌ها	گروه اول خوشه‌ها
۰.۳۶۷	-۲.۵۶	۲	۱	<۰.۰۰۱	-۱۰.۰۵۱	۲	۱
<۰.۰۰۱	۶.۵۲	۳	۱	۰.۹۶۹	-۰.۹۰۴	۳	۱
<۰.۰۰۱	۱۰.۳۴	۴	۱	<۰.۰۰۱	۵.۸۶۲	۴	۱
<۰.۰۰۱	-۱۲.۶۶	۵	۱	<۰.۰۰۱	-۱۳.۳۱۴	۵	۱
<۰.۰۰۱	۷.۷۳	۳	۲	<۰.۰۰۱	۷.۲۸۴	۳	۲
<۰.۰۰۱	۱۱.۸۳	۴	۲	<۰.۰۰۱	۱۲.۸۷۹	۴	۲
<۰.۰۰۱	-۱۲.۶۵	۵	۲	<۰.۰۰۱	-۱۰.۷۳۵	۵	۲
۰.۰۲۴	۴.۲۱	۴	۳	<۰.۰۰۱	۶.۱۲۲	۴	۳
<۰.۰۰۱	-۱۱.۷۱	۵	۳	<۰.۰۰۱	-۱۰.۸۵۲	۵	۳
<۰.۰۰۱	-۱۳.۹۱	۵	۴	<۰.۰۰۱	-۱۳.۸۳۴	۵	۴

همچنین مقایسه جفتی بین خوشه‌ها در مؤلفه‌های بازیگر بندی فضا و سیاست‌گذاری فرهنگی با آزمون DSCF نشان داد که تفاوت معناداری در نگرش نسبت به بازیگر بندی فضا بین اکثر خوشه‌ها وجود دارد ($P < 0.001$). با این حال، خوشه‌های (۱) و (۲) هم در مؤلفه بازیگر بندی فضا ($P = 0.587$) و هم در مؤلفه سیاست‌گذاری فرهنگی ($p = 0.763$) تفاوت معناداری نداشتند. تفاوت بین خوشه‌های (۳) و (۴) در مؤلفه بازیگر بندی فضا سطح معناداری ($P = 0.008$) و خوشه‌های ۳ و ۴ در مؤلفه سیاست‌گذاری فرهنگی ($p = 0.004$)، نیز با سطح معناداری نسبتاً پایین‌تری گزارش شد. در مجموع، نتایج آزمون کروسکال والیس و تحلیل‌های مقایسه‌ای DSCF نشان داد که تفاوت‌های معناداری میان پنج خوشه شناسایی‌شده در چهار مؤلفه کلیدی پژوهش وجود دارد. این تفاوت‌ها به‌ویژه در خوشه‌های سوم و چهارم برجسته‌تر بوده و بیانگر ادراک مثبت‌تر آن‌ها نسبت به زیست‌شبان، صنایع خلاق، بازیگر بندی فضا و سیاست‌گذاری فرهنگی است.

جدول ۹. جدول مقایسه‌های زوجی بین خوشه‌ها براساس آزمون DSCF در مؤلفه‌های بازیگر بندی فضا و سیاست‌گذاری فرهنگی

مؤلفه سیاست‌گذاری فرهنگی				مؤلفه بازیگر بندی فضا			
سطح معناداری (P)	مقدار W آزمون	گروه دوم خوشه‌ها	گروه اول خوشه‌ها	سطح معناداری (P)	مقدار W آزمون	گروه دوم خوشه‌ها	گروه اول خوشه‌ها
۰.۷۶۳	-۱.۶۷	۲	۱	۰.۵۸۷	-۲.۰۷	۲	۱
<۰.۰۰۱	۹.۰۴	۳	۱	<۰.۰۰۱	۶.۴۱	۳	۱
<۰.۰۰۱	۵.۴۰	۴	۱	<۰.۰۰۱	۱۰.۴۵	۴	۱
<۰.۰۰۱	-۱۲.۱۲	۵	۱	<۰.۰۰۱	-۱۲.۳۷	۵	۱
<۰.۰۰۱	۱۱.۲۵	۳	۲	<۰.۰۰۱	۸.۴۵	۳	۲
<۰.۰۰۱	۸.۰۷	۴	۲	<۰.۰۰۱	۱۲.۹۸	۴	۲
<۰.۰۰۱	-۱۴.۴۷	۵	۲	<۰.۰۰۱	-۱۴.۶۳	۵	۲
۰.۰۰۴	-۴.۹۹	۴	۳	۰.۰۰۸	۴.۷۰	۴	۳
<۰.۰۰۱	-۱۱.۷۶	۵	۳	<۰.۰۰۱	-۱۱.۷۵	۵	۳
<۰.۰۰۱	-۱۳.۶۸	۵	۴	<۰.۰۰۱	-۱۳.۹۹	۵	۴

در مقابل، خوشه پنجم پایین‌ترین سطح ادراک و مشارکت را در مؤلفه‌های مذکور نشان داده و از منظر آماری نیز به‌طور معناداری با سایر خوشه‌ها متفاوت است. این تمایزها حاکی از وجود الگوهای متفاوت در تجربه و برداشت شهروندان از فضاهای شبانه، به‌ویژه در زمینه فرهنگ و سیاست‌گذاری، و ضرورت طراحی سیاست‌هایی متناسب با تنوع ادراک‌ها و نیازهای هر خوشه است.

بحث

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که شهروندان شهر همدان در تجربه زیست شبانه، ادراک از صنایع خلاق، بازیگر بندی فضاهای عمومی و ارزیابی سیاست‌گذاری فرهنگی شبانه، رویکردی یکدست ندارند؛ بلکه بر مبنای تحلیل خوشه‌ای، می‌توان آنان را در قالب پنج خوشه متمایز با نگرش‌ها، تجربیات و انتظارات متفاوت طبقه‌بندی کرد. این طبقه‌بندی نشان می‌دهد که زیست شبانه در شهر، یک پدیده اجتماعی پیچیده است که از جنس سبک زندگی، سرمایه فرهنگی، تعامل با فضا و رابطه با نهادهای شهری و فرهنگی تأثیر می‌پذیرد. خوشه‌هایی که دارای نگرش مثبت‌تر نسبت به فعالیت‌های شبانه، سیاست‌گذاری فرهنگی و صنایع خلاق بودند، سطح بالاتری از احساس امنیت شبانه، مشارکت فرهنگی، پویایی فضایی و حس تعلق مکانی را گزارش کردند. در مقابل، خوشه‌هایی که کمتر با سیاست‌گذاری فرهنگی شبانه یا نقش صنایع خلاق همدل بودند، نشانه‌هایی از بی‌اعتمادی به نهادهای مدیریت شهری، گسست اجتماعی و انفعال در مصرف فرهنگی شبانه از خود نشان دادند. این یافته‌ها با چارچوب نظری نُفره (۲۰۱۸) درباره تنوع فضایی و اجتماعی حیات شبانه هم‌راستا هستند. نُفره بر این نکته تأکید دارد که زیست شبانه فضایی برای بازنمایی تفاوت‌های اجتماعی، کنش خلاق و بازتعریف نقش شهروندان در فضا است؛ چیزی که در خوشه‌های «پذیرندگان جامع‌نگر توسعه فرهنگی» و «پیشرانان تحول فرهنگی شبانه» در این پژوهش نیز دیده می‌شود. همچنین تحلیل تفاوت معنادار میان خوشه‌ها در مؤلفه سیاست‌گذاری فرهنگی شبانه، حاکی از آن است که اعتماد، آگاهی و مشارکت شهروندان در فرآیندهای برنامه‌ریزی فرهنگی به شدت ناهمگون است. از سوی دیگر، این پژوهش بر نقش صنایع خلاق به‌عنوان عامل تقویت‌کننده شب‌زیستی فرهنگی تأکید دارد؛ موضوعی که در نظریات رابرت و الدریج (۲۰۰۹) نیز مورد توجه قرار گرفته است. افزون بر تطبیق مفهومی یافته‌ها با چارچوب‌های نظری، نتایج این پژوهش با پیشینه تجربی مطالعات پیشین نیز هم‌راستا است؛ به‌ویژه، پژوهش نوکسون و همکاران (۲۰۲۰) نشان می‌دهد که زیست شبانه و فعالیت‌های وابسته به صنایع خلاق می‌توانند نقشی فراتر از رونق اقتصادی ایفا کرده و به بازیگر بندی فضاهای شهری، ارتقای مشارکت اجتماعی، و تقویت عدالت فضایی کمک کنند. در پژوهش حاضر نیز، آن دسته از خوشه‌های شناسایی شده که نگرش مثبت‌تری به فعالیت‌های فرهنگی شبانه و سیاست‌گذاری فرهنگی داشتند، سطوح بالاتری از احساس امنیت، تعلق مکانی، مشارکت فرهنگی و تجربه مثبت از فضای شهری را گزارش کردند. این هم‌راستایی، نه تنها مؤید اعتبار نتایج این پژوهش است، بلکه نشان می‌دهد که توسعه زیست شبانه در شهرهای میانی نیز می‌تواند همان کارکردهای فرهنگی و اجتماعی‌ای را ایفا کند که در پژوهش‌های انجام‌شده در شهرهای جهانی‌تر مطرح شده‌اند. چنانچه طبق یافته‌ها، صنایع خلاق با پیوند میان اقتصاد فرهنگی و فضا، می‌توانند به شکل‌گیری فضاهای شهری جدید، ایجاد انگیزه برای تعامل اجتماعی، و ارتقاء هویت شبانه شهر کمک کنند. همچنین یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که شهروندانی که نسبت به نقش صنایع خلاق در شب‌زیستی نگرش مثبت دارند، سطح بالاتری از «مصرف فرهنگی»، «احساس ایمنی» و «تمایل به حضور در فضاهای شبانه» را تجربه می‌کنند. از بُعد زمانی نیز، این پژوهش در بستر دوران پسا کرونا انجام شده است؛ دورانی که طبق دیدگاه گیدنز و هلد، با دگرگونی‌های عمیق در الگوهای مصرف فضا، روابط اجتماعی و اعتماد عمومی همراه بوده است. زیست شبانه در چنین شرایطی، می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای ترمیم سرمایه اجتماعی، بازسازی فضاهای عمومی و تقویت تاب‌آوری فرهنگی در برابر بحران‌ها نقش آفرین باشد. در مجموع، نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که سیاست‌گذاری فرهنگی شبانه، اگر بخواهد کارآمد و اثربخش باشد، باید به تکثر نگرشی شهروندان، تفاوت در سبک زندگی و ظرفیت‌های خلاق محلی توجه کند. همچنین بهره‌گیری از الگوهای طبقه‌بندی خوشه‌ای در برنامه‌ریزی فرهنگی می‌تواند زمینه‌ساز تدوین سیاست‌هایی شود که به‌جای نگاه یکسان‌ساز، بر «عدالت فرهنگی» و «داده‌محوری در برنامه‌ریزی» تأکید دارد.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف واکاوی نقش زیست شبانه فرهنگی و صنایع خلاق در بازیگر بندی فضاهای شهری در بستر پیاده‌راه بوعلی شهر همدان، به تحلیل نگرش شهروندان و الگوهای رفتاری آنان پرداخت. یافته‌ها نشان داد که پاسخ‌دهندگان در قالب پنج

خوشه متمایز قابل طبقه‌بندی هستند که هرکدام دارای درک و تجربه خاصی از زیست‌شبان، ادراک فضایی، مشارکت فرهنگی و ارزیابی از سیاست‌گذاری فرهنگی‌اند. تفاوت‌های معنادار میان خوشه‌ها در ابعاد چهارگانه پژوهش (زیست‌شبان، صنایع خلاق، بازپیکربندی فضا و سیاست‌گذاری فرهنگی) نشان می‌دهد که تجربه حیات‌شبان در شهر، امری همگن و یکپارچه نیست، بلکه تحت تأثیر عوامل اجتماعی، فرهنگی و فضایی متنوعی شکل می‌گیرد. در بین خوشه‌ها، آن‌هایی که نگرش مثبتی به فعالیت‌های خلاق‌شبان و سیاست‌های فرهنگی داشتند، سطح بالاتری از احساس امنیت، پویایی فضایی، مشارکت فرهنگی و حس تعلق مکانی را تجربه کرده‌اند. این یافته‌ها مؤید آن است که حضور معنادار صنایع خلاق و برنامه‌ریزی فرهنگی‌شبان می‌تواند به ارتقاء کیفیت فضاهای عمومی و بازآفرینی روابط اجتماعی بینجامد. این نتایج با چارچوب‌های نظری نَفَره، هیت، رابرت و دیگر نظریه‌پردازان هم‌راستا هستند که زیست‌شبان را بستر تعامل، تنوع فرهنگی و بازسازی اجتماع شهری در عصر مدرن می‌دانند. از سوی دیگر، زمینه زمانی این پژوهش - دوران پساکرونا - واجد اهمیت ویژه‌ای است. همه‌گیری کووید-۱۹ الگوهای مصرف، تعامل و استفاده از فضاهای شهری را دگرگون ساخت و نیاز به فضاهای انعطاف‌پذیر، باز و مشارکتی را برجسته کرد. زیست‌شبان، به‌ویژه در فضاهایی چون پیاده‌راه‌های شهری، ظرفیتی ویژه برای بازسازی اعتماد اجتماعی، احیای حیات جمعی و تقویت تاب‌آوری فرهنگی در شرایط پساجحان فراهم می‌آورد.

در پاسخ به پرسش اصلی پژوهش مبنی بر اینکه آیا می‌توان بر اساس تحلیل نگرش شهروندان، به الگوهایی معنادار برای سیاست‌گذاری فرهنگی‌شبان در شهرهای میانی دست یافت؟، یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که چنین امکانی وجود دارد. طبقه‌بندی خوشه‌ای نگرش‌ها، گواهی تجربی بر تفاوت‌های قابل توجه در ادراک، تجربه و مشارکت فرهنگی در فضای‌شبان است و می‌تواند مبنایی برای طراحی سیاست‌های بومی‌سازی‌شده، مشارکت‌محور و انعطاف‌پذیر در حوزه سیاست‌گذاری فرهنگی‌شبان باشد. بر این اساس، سیاست‌گذاری فرهنگی‌شبان در شهرهایی چون همدان، نباید صرفاً بر تولید فضا یا برنامه‌های فرهنگی متمرکز باشد، بلکه باید مبتنی بر شناخت الگوهای محلی تجربه فضا، ظرفیت‌های خلاق و مشارکت واقعی شهروندان طراحی شود. بازپیکربندی فضاهای شهری در پرتو صنایع خلاق، نه فقط بازآفرینی کالبدی، بلکه بازتعریف پیوندهای اجتماعی و احیای حس جمعی تعلق را در پی دارد. بنابراین، پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاری‌شبان در شهرهای ایران با رویکردی داده‌محور، مشارکت‌گرا و فرهنگی - و نه صرفاً کالبدی یا توریستی - طراحی شود. در نهایت بر پایه یافته‌های پژوهش و در راستای تحقق سیاست‌گذاری فرهنگی مؤثر در زمینه زیست‌شبان شهری، پیشنهادات زیر ارائه می‌شود:

تأسیس و نهادینه‌سازی «شهرداری‌شبان»

- با الگوبرداری از شهرهایی چون آمستردام، لندن یا سئول، پیشنهاد می‌شود ساختار جدیدی تحت عنوان «دفتر زندگی‌شبان» یا «شهرداری‌شبان» در شهرداری‌ها راه‌اندازی شود تا به‌صورت تخصصی، برنامه‌ریزی، مدیریت و نظارت بر زیست‌شبان را بر عهده گیرد.

- این نهاد می‌تواند رابط میان جامعه خلاق، هنرمندان شب‌کار، کسب‌وکارهای‌شبان، نیروهای انتظامی و نهادهای فرهنگی باشد.

طراحی سیاست‌های حمایتی برای صنایع خلاق فعال در شب

- برنامه‌های مالیاتی ترجیحی، تسهیلات ویژه برای فضاهای فرهنگی (مثل کافه‌گالری‌ها، پلتفرم‌های اجرا، کتابفروشی‌های‌شبان، ...) و ایجاد زیرساخت‌های فرهنگی در ساعات‌شبان‌روز، نقش مهمی در ارتقای اقتصاد خلاق‌شبان دارند.

- استفاده از ظرفیت بازارهای‌شبان، اجراهای خیابانی، جشنواره‌های محلی‌شبان و گردشگری خلاق، می‌تواند زمینه مشارکت هنرمندان جوان و گروه‌های به‌حاشیه‌رانده‌شده را فراهم کند.

بازطراحی فضاهای عمومی برای پاسخ به نیازهای شبزیستی فرهنگی

- ارتقای روشنایی، امنیت، میلان شهری و گرافیک محیطی در ساعات شب.
- طراحی فضاهایی چندمنظوره برای نمایش های شبانه، تعامل اجتماعی، غذا و موسیقی، با در نظر گرفتن گروه های مختلف اجتماعی.
- تأکید بر «طراحی مشارکتی شبانه» با مشارکت هنرمندان محلی، گروه های داوطلب، زنان و جوانان.

ایجاد چارچوب های سیاست گذاری فرهنگی مبتنی بر داده

- استفاده از نتایج تحلیل های خوشه ای و پیمایشی، برای طراحی سیاست های محلی متناسب با الگوهای تجربه و نگرش زیست شبانه.
- شناسایی خوشه های «پذیرندگان جامع» یا «حامیان فعال» به عنوان سرمایه اجتماعی برای هم افزایی سیاست های فرهنگی و مدیریت شهری.

طراحی رویدادهای فرهنگی - هنری در دوره های پسابحران (مثل پساکرونا)

- زیست شبانه در دوره پسابحران، بستری مهم برای بازسازی روابط اجتماعی، اعتماد عمومی و تقویت تاب آوری فرهنگی است.
- برنامه هایی چون «شب های فرهنگی در پیاده راه ها»، «پاتوق های فرهنگی سیار»، «رویدادهای شبانه گردشگری» می توانند محرک هایی برای حیات مجدد شهری باشند.

تعامل بین بخشی با نیروی انتظامی، بهداشت، و سازمان های گردشگری

- برای موفقیت زیست شبانه، لازم است استانداردهایی برای ایمنی، سلامت، مدیریت ترافیک، و ساماندهی فعالیت ها در ساعات شب تدوین و نهادینه شود.

ایجاد سامانه پایش کیفیت زیست شبانه

- با الهام از تجربه شهرهای موفق، پیشنهاد می شود «سامانه رصد و پایش حیات شبانه» شامل گزارش گیری از شهروندان، داده های گردش مالی، ارزیابی احساس امنیت و تعامل فرهنگی طراحی شود.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

- مشارکت نویسندگان در این مقاله به شکل زیر است:
- نویسنده اول: تهیه و آماده سازی نمونه ها، انجام آزمایش و گردآوری داده ها، انجام محاسبات، تجزیه و تحلیل آماری داده ها، تحلیل و تفسیر اطلاعات و نتایج، تهیه پیش نویس مقاله.
- نویسنده دوم: استاد راهنمای پایان نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می شود.

References

- Acuto, M., Seijas, A., McArthur, J., & Robin, E. (2022). Urban governance after dark: Eight propositions. In *Managing Cities at Night: A Practitioner Guide to the Urban Governance of the Night-Time Economy*. Bristol University Press. <https://doi.org/10.46692/9781529218305.009>
- Akbar Fisu, A., Syabri, I and Andani, I. G. (2025). Gen- Z and individual third spaces: Examining youth mobility in urban areas in the context of space and time, *Cities*, <https://doi.org/10.1016/j.cities.2025.105889>
- Almadina, A. F., & Marcillia, S. R. (2023). The use of physical setting preference by Generation Z in public open space, case study: Yogyakarta 0 Kilometer Point. *Lakar: Jurnal Arsitektur*, 6(2), 240–255. <https://doi.org/10.30998/lja.v6i2.19281>
- Bajestani, S. A., Stupples, P., & Kiddle, R. (2022). The relationship between creative developments and place: A position paper. *Journal of Place Management and Development*, 16(2), 248–266. <https://doi.org/10.1108/JPMD-05-2022-0041>
- Bristow, R. S., & Jenkins, I. S. (2020). Spatial and temporal tourism considerations in liminal landscapes. *Tourism Geographies*, 22(2), 219–228. <https://doi.org/10.1080/14616688.2019.1641776>
- Brown, J. (2017). Curating the “third place”? Coworking and the mediation of creativity. *Geoforum*, 82(April), 112–126. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.04.006>
- Butler, D. (2024). “Third Places: Cities – Our Living Rooms.” www.alfred-mueller.ch, www.alfred-mueller.ch/en/forum/article/third-places-cities-our-living-rooms.
- Charman, A., & Govender, T. (2020). The creative night-time leisure economy of informal drinking venues. *International Journal of Urban and Regional Research*, 44(5), 793–808. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12896>
- Chen, L. (2025). Industrial legacy and urban regeneration: Transformation of industrial zones into cultural and creative spaces. *Journal of Urban Planning and Development*, 151(2). <https://doi.org/10.1061/JUPDDM.UPENG-5510>
- Chen, T., Hui, E., Wu, J., Lang, W., & Li, X. (2019). Identifying urban spatial structure and urban vibrancy in highly dense cities using georeferenced social media data. *Habitat International*, 89, 102005. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2019.102005>
- Chenli, G. (2021). Research on promoting night tourism and night economic development in Guilin City. *E3S Web of Conferences*, 292. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202129202015>
- Chu, J., Liu, H., Qian, X., & Jiang, J. (2025). Research on Pedestrian Vitality Optimization in Creative Industrial Park Streets Based on Spatial Accessibility: A Case Study of Qingdao Textile Valley. *Buildings*, 15(10), 1679. <https://doi.org/10.3390/buildings15101679>
- City Nation Place (MIPIM World). (2024). The 24/7 urban revolution: How cities are transforming their night economies. City Nation Place.
- de Bernard, Manfredi; Comunian, Roberta; & Gross, Jonathan. (2021) Cultural and creative ecosystems: a review of theories and methods, towards a new research agenda, *Cultural Trends*, 31:4, 332-353. [10.1080/09548963.2021.2004073](https://doi.org/10.1080/09548963.2021.2004073).
- Gandy, G. (2025). How the Nighttime Economy Is Rewriting Urban Design. *Gensler Blog / Urban Design*.
- Gregory, J. J. (2016). Creative industries and urban regeneration – the Maboneng precinct, Johannesburg. *Local Economy*, 31(1–2), 158–171. <https://doi.org/10.1177/0269094215618597>
- Gross, J., McFadzean, L., Hewlett, K., Dickens, L., Hubbard, P., Comunian, R., & Sreenan, N. (2022). Creative recovery? The role of cultural policy in shaping post-COVID urban futures. *International Journal of Cultural Policy*, 28(5), 600–617. <https://doi.org/10.1080/10286632.2022.2046224>
- He, J., Gebhardt, H., (2014). Space of Creative Industries: A case of Spatial Characteristics of Creative Clusters in Shanghai. *European Planning Studies*, DOI: [10.1080/09654313.2013.837430](https://doi.org/10.1080/09654313.2013.837430)

- Heath, Tim. (1997) The Twenty- Four Hour City Concept- A review of initiatives in British Cities, *Journal of Urban Design*, Vol.2, No.2, pp.193- 204
- Henriksen, I. M., & Tjora, A. (2018). Situational domestication and the origin of the cafe worker species. *Sociology*, 52(2), 351–366. <https://doi.org/10.1177/0038038516674663>
- Holmes, D. (2007). Practical geography: The 24-hour city [Article abstract]. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/296855001_Practical_geography_The_24-hour_city
- Jiang, W., & Fu, Y. (2024). The role of urban nightlife in perceived social integration: Perspectives of international students in Nanjing. *World Regional Studies*, 33(6), 154-171. <https://doi.org/10.3969/j.issn.1004-9479.2024.06.20220269>
- Karmi, Asal, and Rezaei Rad, Hadi. (2019). Effective solutions in creating and strengthening 24-hour urban spaces (case example: Sattar Khan Street, Tehran). *Urban and Regional Development Planning Quarterly*, third year, number 6. 169-197. <https://doi.org/10.22054/urdp.2020.47332.1161>
- Knoxon, J., Edensor, T., & Andrews, H. (Eds.). (2020). *Cities after dark: Urban nightscapes and the politics of the night*. London: Routledge.
- Korovnikova, N. A. (2016). *Ekonomika kul'tury: k opredeleniju problemnogo polja*. Rossiya: Tendencii i Perspektivy Razvitiya, 11(2), 624–626.
- Lin VS, Qin, Y., Ying, T., Shen, S., & Lyu, G. (2022) Night-time economy vitality index: Framework and evidence. *Tour Econ* 28(3):665–691. <https://doi.org/10.1177/13548166211042970>
- Liu, Y., Zhang, Y., Zhang, X., Han, F., & Zhao, Y. (2023). A geographical perspective on the formation of urban nightlife landscape. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), Article 19. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01964-9>
- Louise, J. (2024). Cultural, economic and social value of the creative industries. In *Handbook of the creative economy* (pp. 11–35). London: Routledge.
- Madureira, A. M., Bustamante Duarte, A. M., Pfeffer, K., Fahmi, F. Z., Nurman, A., & Aritenang, A. F. (2024). Tourism Development Strategies and Creative Industries: The case of creative, thematic, and tourism kampungs. In K. Otsuki, & A. Bailey (Eds.), *Inclusive cities and global urban transformations*. Springer.
- NDML. (2024). The outlook on the night-time economy. NDML Insurance. Retrieved from <https://www.ndml.co.uk/articles/summary-of-the-night-time-economy-report-2024/>
- Nofre, J. (2020). The touristification of nightlife: Some theoretical notes. *Urban Geography*, 42(10), 1552–1561. <https://doi.org/10.1080/02723638.2020.1855002>
- Nofre, J. (2023). Nightlife Studies: Past, Present and Future, *Journal of Electronic Dance Music Culture* 15(1): 93–112. <http://dx.doi.org/10.12801/1947-5403.2023.15.01.05>
- Nofre, J., Giordano, E., Eldridge, A., Martins, J. C., & Sequera, J. (2017). Tourism, nightlife and planning: Challenges and opportunities for community liveability in La Barceloneta. *Tourism Geographies*, 20(3), 377–396. <https://doi.org/10.1080/14616688.2017.1375972>
- OECD. (2021). *Economic and Social Impact of Cultural and Creative Sectors*. OECD Publishing.
- OECD. (2022). *The Culture Fix: Creative People, Places and Industries*. OECD Publishing.
- Pererva, I. (2021). Substantiating the Creative Industry Criteria. *Business Inform*, 1(516), pp.27-23. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-27-33>
- Pieczara, M. (2019). The concept of creative industries within the creative city and its implications on the quality of public space, *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering* 603 (2019), doi:[10.1088/1757-899X/603/3/032013](https://doi.org/10.1088/1757-899X/603/3/032013)
- Pletsan, K., Havryliuk, A., Kostromina, H., Muratova, I., & Kholodynska, S. (2022). The Modern Practice of Creative Industries' Functioning under the Conditions of Sustainable Development. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, doi:[18. 10.37394/232015.2022.18.35](https://doi.org/10.37394/232015.2022.18.35)

- Pratt, A. C. (2008). Creative cities: The cultural industries and the creative class. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 90(2), 107–117. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2008.00281.x>
- Pratt, A. C., & Gill, R. (2019). Creative hubs and the night-time economy: Convergence or divergence? In *Creative hubs in question: Place, space and work in the creative economy* (pp. 255–272). Cham: Palgrave Macmillan.
- Psarros, M. (2024). The 24/7 urban revolution: How cities are transforming their night economies. *City Nation Place*.
- Qala-Noui, Mohammad., and Nili-par Tabatabai, Nazanin. (2019). Evaluation of urban night life with emphasis on night economy (case study: Kamal Ismail Street, Isfahan). *Stable City Quarterly*, 3(2). <http://doi.org/10.22034/JSC.2020.211528.1165>
- Roberts, M., & Eldridge, A. (2009). *Planning the night-time city*. Abingdon, England: Routledge.
- Santiago- Iglesias, E., Romanillos, G., Sun, W., Schmocker, J., Moya- Gomes, B., & Garcia- Palomares, G. (2024). Light in darkness: Urban nightlife, analyzing the impact and recovery of Covid- 19 using mobile phone data, *Cities*, 153. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.105276>
- Santiago- Iglesia, E., Romanillos, G., Carpio- Pinedo, J., Wenzhe, S., & Garcia- Palomares, C. (2024). Recovering urban nightlife: COVID-19 insights from Google Places activity trends in Madrid, *Journal of Maps*, 20(1), 2371927, [10.1080/17445647.2024.2371927](https://doi.org/10.1080/17445647.2024.2371927)
- Shaw, Charles Green. 1931. *Nightlife: Vanity Fair's Intimate Guide to New York After Dark*. New York: The John Day Company.
- Skvarciany, V., and Astike, K. (2021). Theoretical aspects of cultural economics concept, *International Scientific Conference*, DOI: [10.3846/cibmee.2021.626](https://doi.org/10.3846/cibmee.2021.626)
- Sound Diplomacy & Seijas, A. (2018). *A guide to managing your night time economy*. Sound Diplomacy. Retrieved from <https://www.sounddiplomacy.com/night-time-economy-guide/>
- Staron, J. (2025, June 23). 24-hour city: Opportunities and conflicts of the night-time economy. *Stadtmanufaktur*. <https://www.stadtmanufaktur.com/en/magazine/24-hour-city/>
- Tao, J., Ho, C. Y., Luo, S., & Sheng, Y. (2019). Agglomeration economies in creative industries. *Regional Science and Urban Economics*, 77(November 2018), 141–154. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2019.04.002>
- Thompson, N. F., & Goldsmith, M. (2017). An empirical investigation of arts-related businesses and walkable streets. *Urban Affairs Review*, 55(2), 463–491. <https://doi.org/10.1177/0891242417690804>
- UNESCO & World Bank. (2021). *Cities, Culture, Creativity: Leveraging Culture and Creativity for Sustainable Urban Development and Inclusive Growth*.
- UNESCO. (2022). *ReShaping Policies for Creativity: Addressing culture as a global public good*. UNESCO. <https://www.unesco.org/reports/reshaping-creativity/2022>
- Virani, T. E. (2019). Exploring the relationship between creative hubs and urban policy in East London. *Creative hubs in question: Place, space and work in the creative economy*.
- Virani, T. E. (2023). *Towards a creative and cultural industries ecosystem perspective*. Global creative ecosystems: A critical understanding of sustainable creative and cultural production. Cham: Springer International Publishing.
- Wijngaarden, Y., Hitters, E., & Bhansing, P. V. (2019). Close to the 'local cool': Creative place reputation in Dutch 'ordinary cities'. *Creative Industries Journal*, 12(1), 86–104. <https://doi.org/10.1080/17510694.2018.1551712>
- Wiśniewska, A., Budziński, W., & Czajkowski, M. (2020). An economic valuation of access to cultural institutions: museums, theatres, and cinemas. *Journal of Cultural Economics*, 44(4), 563–587. <https://doi.org/10.1007/s10824-020-09375-3>

- World Economic Forum. (2024, January 24). 24-hour cities: How night-time strategies can help solve urban challenges. <https://www.weforum.org/stories/2024/01/24-hour-cities-night-time-strategies-urban-challenges/>
- Yan, X., Zhang, L., & Li, M. (2024). Spatial patterns and influencing factors of the night-time economy in China using POL and remote sensing data. *Urban Studies*, 61(3), 445–467. <https://doi.org/10.3390/app14010400>
- Zmyślony, P., & Pawlusiński, R. (2020). Tourism and the night-time economy: The perspective article. *Tourism Review*, 75(1), 194–197. <https://doi.org/10.1108/TR-05-2019-0158>